

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Tahrîf Anlayışı

Ibn Qayyim al-Jawziyya's Understanding of Tahrîf

Akif Göçmen

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi

Diyanet Akademisi Yozgat Şehit İbrahim Yılmaz Dinî İhtisas Merkezi

akifserdar37@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0001-6278-2114>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliř Tarihi Date Received	03.03.2023
Kabul Tarihi Date Accepted	17.04.2023
Yayın Tarihi Date Published	27.07.2023
Atıf Citation	Akif Göçmen. "İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Tahrîf Anlayışı". <i>Oksident</i> , 5/1 (2023): 61-100
İntihal Plagiarism	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article was scanned by iThenticate , and no plagiarism was detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1259913

Öz

Tahrîf, Yahudilerin ve Hıristiyanların kendi kutsal kitaplarını değiştirdiklerine dair kendilerine yöneltilen en temel İslâmî argüman ve polemik geleneğinde tartışılan en önemli konulardan biridir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) Ortaçağ'da İslâm dünyasının önde gelen reddiye yazarlarından biridir. İbn Kayyim'in Yahudilere ve Hıristiyanlara bir reddiye olarak yazdığı Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvîbeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ adlı eserinde incelediği konulardan biri Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfidir. Bu çalışmada İbn Kayyim'in polemikindeki tahrîfle ilgili görüşlerini ve teolojik Kitab-ı Mukaddes eleştirilerini ele alarak İslâm reddiye geleneğindeki yerini ve önemini tespit ve analiz etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla onun tahrîf anlayışı ve görüşleri deskriptif ve mukayese metodlarıyla incelenip değerlendirilmiştir. İbn Kayyim'in görüşleri İslâmî gelenekteki tahrîf anlayışını ve kendisinden sonraki âlimleri etkilemiş ve bu geleneğe de yansımıştır. İbn Kayyim İslâmî kaynaklar ile Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinden hareketle Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin otantik metinlerinin çoğu kısmının lafız ve mana yönünden tahrîf edildiği sonucuna varmış ve bunu teolojik ve rasyonel delillerle ayrıntılı olarak ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, İslâmîyet, İbn Kayyim el-Cevziyye, Kur'an, Tevrat, Tanah, İncil, Tahrîf, Kitab-ı Mukaddes Tenkidi, Reddiye.

Abstract

Tahrîf is one of the most fundamental Islamic arguments against the Jews and Christians for falsifying their Scriptures and one of the most critical issues discussed in the polemical tradition. Ibn Qayyim al-Jawziyya (d. 751/1350) is one of the leading polemicists of the Islamic world in the Middle Ages. One of the issues that he examined in his work, Hidâyat al-Hayârâ fî Ajwibat al-Yahûd wal-Naşârâ, which he wrote as a refutation to Jews and Christians, is the distortion of the Tanah and the New Testament. This article examines and analyzes Ibn Qayyim's views on tahrîf and biblical criticism to determine its place and importance in the Islamic refutation tradition. For this purpose, his understanding of tahrîf and his opinions in his polemic have been analyzed and revealed by descriptive and comparative methods. His views influenced the falsification conception in the Islamic tradition and scholars after him, which was also reflected in tradition. Based on Islamic sources and the Jewish and Christian scriptures, Ibn Qayyim concluded that most of the authentic texts of the Jewish and Christian scriptures had been distorted textually (tahrîf al-lafz/al-nass) and interpretively (tahrîf al-ma'nâ). And he revealed his claims with theological and rational proofs in detail.

Keywords: History of Religions, Islam, Ibn Qayyim al-Jawziyya, Qur'an, Torah, Tanah, Bible, Tahrîf, Biblical Criticism, Polemic.

Özet

İbn Kayyim el-Cevziyye yazdığı eserleri ve görüşleriyle dikkat çeken Müslüman âlimlerden biridir. Onun Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı yazdığı *Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ* adlı reddiyesi Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfini ve diğer bazı Dinler Tarihi meselelerini ayrıntılı olarak incelemesi sebebiyle mühim bir eserdir. İbn Kayyim hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır; ancak ulusal literatürde onun Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi meselesindeki anlayışını ve görüşlerini inceleyen herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışma İbn Kayyim'in *tahrîf* anlayışını, İslâm reddiye geleneği ve Dinler Tarihi açısından yerini ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın genelde Dinler Tarihine özeldir ise İslâm-Yahudi ve İslâm-Hıristiyan reddiye geleneğine, araştırmalarına ve literatürüne katkı sağlayacağını umuyoruz.

Bu çalışmada "Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi konusunda İbn Kayyim'in anlayışı ve görüşleri nelerdir?" ve "İbn Kayyim'in İslâm reddiye geleneğindeki yeri ve önemi nedir?" sorularına cevap aranmıştır. İbn Kayyim'in *Hidâyetü'l-Hayârâ*'da tahrîf konusundaki anlayışı, konuyu ele alış tarzı ve tahrîf anlayışının İslâm reddiye geleneğine ve polemik literatürüne etkisinin olup olmadığı deskriptif ve mukayese metodlarıyla incelenmiştir.

İbn Kayyim reddiyesinde, temel olarak Yahudilerin ve Hıristiyanların kendi kutsal kitaplarını hangi şekillerde tahrîf ettiklerini onlardan naklettiği delillerle göstermeye çalışmış ve kendi tahrîf anlayışını ortaya koymuştur. Tahrîf bağlamında şu terimleri kullanmıştır: *kelimeleri tahrîf (tahrîfü'l-kelim), tebdîl, izâle ve tağyîr etmek, hakkı gizlemek (ihfâü'l-hakk), ilâhî vahyin mesajını gizlemek (kitmân), hakkı gizlemek (kitmânü'l-hakk), lafzı dinleyenini aklını karıştırmak veya zihninde karışıklığa sebep olmak için kutsal kitabı okurken başka manaya dilini*

Summary

Ibn Qayyim al-Jawziyyah is one of the Muslim scholars who attracted attention with his works and views. Ibn Qayyim's polemic called *Hidâyat al-Hayârâ fî Acwibat al-Yahûd wal-Nasârâ*, which he wrote against Jews and Christians, is a significant work because it examines in detail the *tahrîf* or the falsification of the Jewish and Christian scriptures, as well as some other History of Religions issues. Numerous academic studies have been conducted on Ibn Qayyim; however, there is no research in the national literature that examines his understanding and views on the corruption of the Jewish and Christian scriptures. This study seeks to reveal Ibn Qayyim's understanding of falsification, as well as his position and significance within the Islamic rejection tradition and the History of Religions. We hope our research will contribute to the field of the History of Religions in general and to the Islamic-Jewish and Islamic-Christian rejection tradition, research, and literature in particular.

This study seeks to answer the queries, "What is Ibn Qayyim's understanding of *tahrîf* of the Jewish and Christian scriptures?" and "What is Ibn Qayyim's place and significance in the polemical tradition of Islam?" The study uses descriptive and comparative methods to examine Ibn Qayyim's understanding of *tahrîf* in his *Hidâyat al-Hayârâ*, his method, and whether the understanding of falsification had an impact on the Islamic polemical tradition and polemic literature.

In his polemic, Ibn Qayyim attempted to demonstrate how Jewish and Christian sacred texts were falsified using evidence from those texts, and he revealed his own understanding of falsification. He used the following terms in the context of *tahrîf*: *tahrîf al-kalim* (falsifying the words), *tabdîl* (alteration), *izâla* (eliminating and defecting the words), *taghyîr* (modifying the words), *ikhfâ' al-haqq* (concealing the truth), *kitmân* (concealing the message of the divine revelation), *kitmân al-haqq* (concealing the truth), confusing the mind of the listener to the word, *layy al-lisân* (distorting the words and confusing or causing confusion in one's mind, to bend the tongue to another meaning while reading the Scriptures), *lebs al-haqq bi*

eğip bükme (leyyü'l-lisân), hakkın batıldan temyiz edilemeyecek şekilde batıl ile karıştırılması (lebsü'l-hakkı bi'l-bâtıl), hakkı veya hükmü unutmak (nisyân). Ona göre tahrîf üç türdür. Birincisi kutsal kitabın metnini tahrîf etmek (tahrîfü'l-lafz, tahrîfü'n-nass), ikincisi metnin manalarını tahrîf etmek (tahrîfü'l-ma'nâ), üçüncüsü metni yanlış yorumlamak, te'vilde tahrîf (tahrîfü't-te'vil) yapmaktır.

Çalışmanın neticesinde şu hususları vurgulayabiliriz. Tahrîf konusu İslâm kaynaklarında tartışılan önemli polemik konularından biridir. Müslüman yazarlar Tevrat ve İnciller'in tahrîfi konusunda Kur'an'ın temel referans olarak almışlardır. Başka bir deyişle, Kur'an'ın tahrîf konusunda zikrettiği hususlar ve eleştiriler genel İslâmî perspektifi etkilemiştir. İbn Kayyim Yahudilere ve Hıristiyanlara tahrîf konusunda teolojik ve rasyonel tenkitler yönelmiştir. Onun İslâm-Yahudi ve İslâm-Hıristiyan polemik tarihi açısından yeni fikirler söylemediği ve müstakbil bir görüş ortaya atmadığı, İbn Hazm sonrası İslâmî polemik literatüründe İbn Hazm ve Samuel b. Yahyâ el-Mağribî'yi büyük ölçüde takip ettiği, Şehâbeddîn el-Karâfi ve Takyyüddîn İbn Teymiyye'nin yaklaşımını ve metotlarını kullandığı ve eleştirilerini neredeyse aynı hususlara yönelttiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, onun tahrîf konusundaki yaklaşım ve görüşlerinin İslâm polemik geleneğine olumlu etkisinin olduğu, kendisine verilen önemin bir neticesi olarak reddiyesinin akademik çalışmalara konu edildiği görülmektedir.

Yahudiler de Hıristiyanlar da kutsal metinlerini tahrîf etmediklerini iddia etmişlerdir. Onların bu iddialarına karşı İbn Kayyim Tevrat ve İnciller'in tahrîf edildiği yönündeki genel İslâmî anlayışı benimsemiştir. O, İslâmî kaynaklar, Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinden naklettiği delillerle Tevrat ve İnciller'in çoğunluğunun lafız (lafzî tahrîf), mana (manevî tahrîf) ve te'vil yönünden tahrîf (te'vilî tahrîf), tebdil ve tağyir edildiğini savunmuştur. Ayrıca, Rabbânî âlimlerin zaman içinde yaptıkları eklemelerle

al-bâtıl (confusing the truth with falsehood in such a manner that it cannot be distinguished from falsehood), nisyân (forgetting). Ibn Qayyim identifies three distinct categories of corruption. The first is textual corruption of the Scriptures (tahrîf al-lafz or tahrîf al-nass), the second is semantic corruption of the Scriptures (tahrîf al-ma'nâ), the third is the misinterpretation of the text, falsification in ta'wil (tahrîf al-ta'wil).

As a result of the study, the following aspects can be highlighted. One of the major polemical issues discussed in Islamic sources is falsification. Muslim authors have used the Qur'an as their primary source when alleging the corruption of the Jewish and Christian Scriptures. In other words, the general Islamic perspective has been shaped by the issues and criticisms mentioned in the Qur'an regarding falsification. Ibn Qayyim directed theological and rational criticisms against Jews and Christians about the distortion. It has been asserted that in his polemic, he did not present new ideas in terms of Islamic-Jewish and Islamic-Christian polemical history and did not express an independent opinion. To a large extent, he followed Ibn Hazm and Samuel b. Yahyâ al-Maghribi in the post-Islamic polemical literature of Ibn Hazm. Using the approach and methods of Shihâb al-Dîn al-Qarâfi and Takiy al-Dîn Ibn Taymiyya and directed his criticisms toward essentially the same issues. Ibn Qayyim's approach and views on tahrîf positively impacted the history of Islamic polemics. As a result of the esteem in which he is held, his polemic has been discussed and scrutinized in academic studies.

Both Jews and Christians asserted that they did not alter or distort their sacred texts. In response to these Jewish and Christian allegations, Ibn Qayyim endorsed Islam's basic idea that the Torah and Gospels had been corrupted. Using evidence from Islamic sources and Jewish and Christian Scriptures, he argued that the majority of the Torah and the Gospels had been falsified textually (literal falsification), contextually (spiritual falsification), and through incorrect interpretation (ta'wil falsification). In addition, he asserted that the Mishnah, Talmud Yerushalmi, and Talmud Bavli had been corrupted by the additions made by Rabbinic scholars over time. He

Mişna, Talmud Yerusalmi ve Talmud Bavli'nin de tahrîf edildiğini iddia etmiştir. Bir kutsal metinde olmaması gereken önemli tahrîfler, metin içi farklılıklar, çelişkiler ve tutarsızlıklar gösteren pasajlardan alıntı yaparak kutsal yazılarının kusurlu olduğunu göstermeye çalışmıştır. Onlardaki tahrîfleri teolojik ve akli delillerle genişçe açıklayıp ortaya koyarak ispat etmeye ve onların kutsal kitaplarını tahrîf etmedikleri yönündeki iddialarını çürütmeye çalışmıştır.

İbn Kayyim'e göre, Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde Hz. Muhammed'in nübüvvetine delalet eden tebşîrât cümlelerinin çokluğu ve çeşitliliğinden dolayı Yahudi ve Hıristiyanlar tebşîrâtı gizlemişlerdir. Onlar bu tebşîrâtı kendi manasının dışında uygun olmayan başka manalara hamletmişlerdir. Böylece cümleleri *manevî tahrîf* ve tebşîrâtın manasında fâsit te'villere veya yanlış yorumlara gitmek suretiyle de *te'vîlî tahrîf* yapmışlardır. Tebşîrât cümlelerinin kitaplarında katiyen mevcut olmadığını iddia etmişlerdir. İbn Kayyim buna rağmen tebşîrât cümlelerinin kitaplarında hâlâ sarîh olarak lafzen mevcut olduğunu savunmuştur. Tüm tebşîrâtın Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinden silinmek suretiyle tahrîf edildiği anlayışını reddetmiştir.

attempted to demonstrate that their sacred writings were tainted by citing passages from them that demonstrate significant distortions, in-text disparities, contradictions, and inconsistencies that should not be in a sacred text. It has been understood that Ibn Qayyim tried to prove the distortions in them by explaining and revealing them with theological and rational evidence and to refute their claims that they had not falsified their sacred books.

According to Ibn Qayyim, Jews and Christians concealed *tabshirât* (verses predicting Muhammad in previous scriptures) due to the abundance and diversity of such verses in Jewish and Christian scriptures, which indicate Muhammad's prophethood. They have removed this message's original meaning and replaced it with inappropriate alternatives. They distorted *tabshirât* in terms of the meaning, and they also falsified them in terms of ta'wîl by going to vicious ta'wîls, that is, wrong interpretations or misinterpretations in the meaning of *tabshirât*. They claimed that *tabshirât* do not exist definitely in their sacred books. Despite this, Ibn Qayyim defended that *tabshirât* are still clearly verbally present in their books. He rejected the understanding that all *tabshirât* had been distorted by deleting them from the Jewish and Christian scriptures.

Giriş

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâfî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)¹ Ortaçağ İslâm dünyasında İslâmî ilimlerin pek çok alanında eserler yazmış önemli âlimlerdendir. Onun *Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ* adlı Arapça eserinin İslâm-Yahudi ve İslâm-Hıristiyan reddiye tarihinde Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı yazılan önemli bir reddiye olduğu belirtilmektedir.²

İbn Kayyim *Hidâyetü'l-Hayârâ*'da Hz. Muhammed'in nübüvvetinin önceki kitaplarda müjdelendiği inancını ve tahrîf konusunu ele almakta ve incelediği temel konuları teolojik ve aklî deliller ve belîğ bir Arapça ile pek çok örnekle açıklamaktadır. Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili temel kavramlara vakıf olup bunları İslâmî terminoloji, tasvir, mukayese ve fenomenoloji metotlarıyla açıklamakta ve analiz ederek eleştirilerde bulunmaktadır. Bu nedenle İbn Kayyim'in polemiğinde Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi konusundaki anlayışı ve görüşleri incelenmeye değer bir konudur. Bu polemik bazı noktalarda genel İslâmî anlayışı yansıtsa da özeldir tahrîf konusunda kendisine has bazı farklı görüşleri içermektedir.

¹ H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 109.

² Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 68-69; Mehmet Aydın, "Hidâyetü'l-Hayârâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 477; Dominik Schlosser, "İbn Qayyim al-Jawziyya's Attitude Toward Christianity in *Hidâyat al-hayârâ fî ajwibat al-yahûd wal-naşârâ*", *Islamic Theology, Philosophy and Law: Debating Ibn Taymiyya and Ibn Qayyim Al-Jawziyya*, ed. Birgit Krawietz v.dğr. (Berlin: De Gruyter, 2013), 422-458; Jon Hoover, "Kitâb hidâyat al-hayârâ fî ajwibat al-Yahûd wa-l-Naşârâ", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, ed. David Thomas & Alex Mallett (Leiden: Brill, 2012), Volume 4 (600-1500): 989-1002; Jon Hoover, "The Apologetic and Pastoral Intentions of Ibn Qayyim al-Jawziyya's Polemic against Jews and Christians", *The Muslim World*, 100 (Ekim 2010): 476-489; Livnat Holtzman, "İbn Qayyim al-Jawziyyah (1292-1350)", *Essays in Arabic Literary Biography*, ed. Joseph E. Lowry & Devin Stewart (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 202-223; Birgit Krawietz, "İbn Qayyim al-Jawziyyah: His Life and Works", *Mamluk Studies Review*, 10/2 (2006): 19-64; Hava Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds: Medieval Islam and Bible Criticism* (Princeton: Princeton University Press, 1992), 24, 53, 63, 91-93, 95, 104, 107, 126, 130, 133, 139, 150-151; Adem Özen, "İslâm-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 9 (Aralık 2000): 239, 250, 255.

Ulusal ve uluslararası bilimsel literatürde İbn Kayyim'in çeşitli konulardaki anlayışına dair pek çok araştırma yapılmıştır.³ Ancak ulusal literatürde Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi konusundaki görüşlerine dair herhangi bir araştırma yapılmadığından onun *tahrîf* anlayışını tespit etmek ve ortaya koymak amacıyla bu araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada İbn Kayyim'in Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi konusundaki anlayışını, eleştirilerini ve tutumlarını, eserin İslâm reddiye geleneğindeki ve polemik tarihindeki yerini ve önemini tespit ve analiz etmek amaçlanmıştır. Bu çalışmayla genelde Dinler Tarihine özelde ise İslâm-Yahudi ve İslâm-Hıristiyan polemik tarihine ve araştırmalarına katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Çalışmada "Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi konusunda İbn Kayyim'in anlayışı ve görüşleri nelerdir?" ve "İbn Kayyim'in İslâm reddiye geleneğindeki ve polemik tarihindeki yeri ve önemi nedir?" sorularına cevap aranmıştır. Bu çalışmada onun *Hidâyetü'l-Hayârâ*'da tahrîf konusundaki anlayışı ve görüşleri, kitabın beş yazmaya dayanarak yapılan tahkikli neşri⁴ esas alınarak deskriptif ve mukayese metotlarıyla incelenmiştir.

İslâmî gelenekte Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfine dair tartışmaların başlangıcı, Kur'an-ı Kerim'de Yahudilere ve Hıristiyanlara tahrîf konusunda yöneltilen tenkitlere dayanmaktadır.⁵ Kur'an'ın tahrîf konusundaki eleştirilerinin hem genel İslâmî bakış açısını hem de daha sonra bu alanda çalışmalar yapan Batılı düşünürleri etkilediği, Kur'an sonrası dönemde Kitab-ı Mukaddes araştırmalarının ve ilmi tenkidinin gelişimine ve şekillenmesine yardımcı olduğu görülmektedir.⁶ Kur'an'ın Yahudilere ve Hıristiyanlara kutsal kitaplarının tahrîfi konusunda yönelttiği teolojik tenkitler, ilk dönemlerden itibaren İslâmî literatürde çok geniş bir tahrîf polemığının teşekkülüne neden olmuştur. İslâmî literatürde Tevrat ve İnciller'in tahrîfi konusunda genel olarak dört

³ Orhan Yılmaz, *İbn Kayyim el-Cevziyye (Hadis-Sünnet Anlayışı)* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), 11-258; Kadriye Hökelekli, "İbn Kayyim El-Cevziyye ve Kur'an Anlayışı", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3/2 (Ağustos 2019): 160-168.

⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye (H. 691-751), *Hidâyetü'l-Hayârâ fi Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ*, thk. Osman Cuma Dumeyriyye, et-Tab'atü'l-Ulâ. (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1429), 3-450.

⁵ Bakara, 2/59, 75; Âl-i İmrân, 3/78; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13, 41; A'râf, 7/162. Yahudi rabbilerin Tevrat'a yaptığı Talmudik tahrîfi de (Levililer 18:6-17) Kur'an (Nisâ, 4/27; Meryem, 19/59) eleştirmiştir. Bk. Nuh Arslantaş, *H. Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 166 (dipnot 360). Tanah'ın tahrîf edilmesi hakkında eleştiri için karş. Yeremya 8:8-9; Muhammed Tarakçı, "Tahrîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 422-424.

⁶ Lazarus-Yafeh, *Medieval Islam and Bible Criticism*, 19.

görüş bulunmaktadır. Bunlar; metnin tamamının veya büyük çoğunluğunun değiştirilip *lafzî ve mane'î tahrîf* yapıldığı, manalara yönelik olarak metinde değil sadece metnin yorumunda veya tercümesinde manalarını te'vil etmek suretiyle *te'vilî tahrîf* edildiği, metinlerde *kısmî tahrîf* yapıldığı ve tahrîfin olmadığıdır.⁷

1) Polemiğin Temel Tartışma Konuları

İbn Kayyim polemiğinde önceki kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in nübüvvetinin müjdelenmesi (*tebşîrât/beşâirü'n-nübüvve*),⁸ Tevrat ve İnciller'in tahrîfi, nesih,⁹ teslis, kristolojik meseleler, Hz. İsa'nın beşer oluşu, ulûhiyeti, haç, çarmıh, Meryem, antropomorfik Tanrı tasavvuru, ilk on ekümenik konsil, enkarnasyon ve Hıristiyanlığın diğer temel doktrinleri, Rûhu'l-Kudüs'e dair görüşlerin eleştirisi, Müslüman âlimlerle Yahudi ve Hıristiyan âlimleri arasındaki çeşitli teolojik tartışma konuları, İbn Kemmûne (ö. 683/1284) gibi bazı Yahudi âlimlerinin görüşlerine verilen cevaplar ve onlara yöneltilen tenkitler,¹⁰ Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecûsîler, Sâbiîler, Putperestler, Yahudi ve Hıristiyan mezhepleri ve diğer konular üzerinde durmaktadır.¹¹

⁷ Tahrîf hakkındaki İslâmî görüş ve tenkitler için bk. Samuel b. Yahya b. Abbas el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak (Bezlu'l-Mechûd fî İfhâmi'l-Yehûd)*, çev. Osman Cilacı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 79-106, 120-136; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 2.b. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 229-256; Baki Adam, "Tevrat'ın Tahrîfi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1-2 (1997): 359-404; Tarakçı, "Tahrîf", 422-424; Zeynep Nermin Aksakal, "Kur'ân'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Ayetleri Tahrîfi, Gizlemesi ve Ayetlerle Amel Keyfiyeti", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (Güz 2017): 73-108; Ramazan Biçer, "Kelim Bilginlerinin Yahudi ve Hıristiyanlara Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (Nisan 2007): 149-187; Gulam Haydar Asi, *İslâm'ın Diğer Dinlere Bakışı: İbn Hazm'ın Kitâbü'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal Eseri Üzerine Bir İnceleme*, çev. İbrahim Hakan Karataş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 112-143, 152-168, 175-223; Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, 145-184; Recep Önal, "Mâtürîdî'nin Yahudilerle Polemiği: Tahrîf Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri", *İslami Araştırmalar Dergisi, (İAD)* 27/3 (2016): 333-352.

⁸ Özen, "İslâm-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları", 250.

⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 41, 146, 314.

¹⁰ Özen, "İslâm-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları", 255.

¹¹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 3-450.

2) Tahrîf Kavramının Anlamı ve Çeşitleri

Tahrîf (تحريف),¹² İslâmî literatürde önceki kutsal kitapların metninin veya manasının bozulması karşılığında kullanılan bir ıstılahtır. Bu terim sonraki dönemlerde Yahudilerin ve Hıristiyanların kendi kutsal kitaplarını kasten değiştirmelerini veya yanlış yorumlamalarını belirtmek için kullanılmıştır. Kur'an, tahrîf bağlamında *tahrîfü'l-kelim* (تحريف الكلم) (kelimeleri tahrîf etmek), *tebdîl* (تبدیل),¹³ *tağyîr* (تغيير),¹⁴ *leyyü'l-lisân* (لي اللسان) (dili eğip bükmek), *kitmânü'l-hakk* (كتمان الحق) (hakki gizlemek),¹⁵ *lebsü'l-hakkı bi'l-bâtıl* (لبس الحق بالباطل) (hakki batıl ile karıştırmak),¹⁶ *nisyân* (hakki veya hükmü unutmak), *Allah'ın âyetlerini satmak*,¹⁷ *elleriyle kitap yazmak*¹⁸ gibi bazı tabirlerle tahrîf çeşitlerini ifade ederken,¹⁹ İbn Kayyim de *tahrîf*, *tebdîl*, *tağyîr*, *lebs*, *kitmân* ve *ihfâü'l-hakk* (hakki ihfâ etmek) kelimelerini kullanmıştır.²⁰

İbn Kayyim Allah'ın Kur'an'da,²¹ peygamberinin lisanından Yahudileri ve Hıristiyanları kendi kutsal kitaplarını *tahrîf*, *kitmân* ve *ihfâ* etmelerinden dolayı azarlayıp kınadığını, Ehl-i Kitab'ın kutsal kitaplarında pek çok yerde tahrîf yaptıklarını haber verdiğini belirtmiştir.²²

İbn Kayyim Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde meydana gelen tahrîfin sebepleri ve çeşitleri üzerinde durarak tahrîfi örneklerle ispat etmeye çalışmıştır. Kur'an'da haber verilen tahrîfin muhtelif şekillerinin bulunduğunu belirtmiş ve tahrîfin beş şekilde gerçekleştiğini açıklamıştır:

¹² “Bir kelamı tağyir etmek ve onu (konulduğu) manalarından uzaklaştırmak.” Bk. İbrahim Mustafa & Hâmid Abdülkadir, *Mu'cemu'l-Vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411), 168; Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemu'l-Arabîyyü'l-Hadîs Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 160.

¹³ “Bir kelamı tağyir etmek ve onu (konulduğu) manalarından uzaklaştırmak, değiştirmek.” Bk. Mustafa & Abdülkadir, *Mu'cemu'l-Vasît*, 168; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 160; Altuntaş & Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 8, 170.

¹⁴ “Bir şeyi değiştirmek”. Kur'an'da sadece iki âyette geçen *tağyir* kelimesi için ayrıca bk. Ra'd, 13/11; Enfâl, 8/53; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 11, 255, 259, 326.

¹⁵ *Kitmân/ketm* “bir şeyi örtmek ve onu bir şeyden gizlemek, saklamak”. *Kitmân* ve türevleri hakkında ayrıca bk. Bakara, 2/42, 140, 146, 159, 174; Âl-i İmrân, 3/71, 187.

¹⁶ Bakara, 2/42; Âl-i İmrân, 3/71.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/199.

¹⁸ Bakara, 2/79.

¹⁹ Tarakçı, “Tahrîf”, 422-424.

²⁰ “Bir şeyi örtmek ve onu bir şeyden gizlemek, saklamak”. Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, et-Tab'atü's-Saniye (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1988), 147, 250, 419, 644, 756; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 114, 255.

²¹ Bakara, 2/75, 159, 174; Âl-i İmrân, 3/71; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13, 15, 41.

²² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 114.

- a) Hakkın batıldan temyiz edilemeyecek şekilde batıl ile karıştırılması (*lebs*).
- b) Hakkın gizlenmesi (*kitmân*).
- c) Hakkın gizlenmesi (*ihfâ*).
- d) Kelimelerin konulduğu yerlerden tahrîf edilmesi. Bu üç türdür:
 - 1) Lafzın tahrîf edilmesi (*tahrîfü'l-lafz*).
 - 2) Mananın tahrîf edilmesi (*tahrîfü'l-ma'nâ*).
 - 3) Metnin te'vilde tahrîf edilmesi (*tahrîfü't-te'vîl*).
- e) Münezzel lafzı dinleyenin aklını karıştırmak veya zihninde karışıklığa sebep olmak ve kutsal kitaptan olmadığı halde onu dinleyenin ondan zannetmesini sağlamak için kitabı okurken başka manaya dilin eğip bükülmesidir.²³

İbn Kayyim'e göre Yahudiler ve Hıristiyanlar bu tür tahrîfleri ve te'villeri kendilerini buna teşvik eden birtakım maksatlarla yapmışlardır. Çünkü onlar Hz. Muhammed'e düşmanlık ederek nübüvvetini, nitelik ve sıfatlarını inkâr edip yalanlamışlar, tebşîrât cümlelerinin çokluğu ve çeşitliliğinden dolayı onları kutsal kitaplarında gizlemişler, kendi hakiki manasının dışında uygun olmayan başka manalara hamletmek suretiyle kutsal kitaptaki yerlerinden manasını izale etmişlerdir. Böylece kendi te'vilinin dışında başka manalara ekseriyetle daha yakın başka manalara te'vil etmek suretiyle çeşitli şekillerde te'vilde tahrîfler yapmışlar (*fesârû ilâ tahrîfi't-te'vîl*) hatta tebşîrâtın kutsal kitaplarında kesinlikle bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.²⁴

3) İbn Kayyim'in Tahrîf Konusundaki Yaklaşımı

Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi olgusu İbn Kayyim'in reddiyesinde bahsettiği konuların başında gelmektedir.²⁵ Bazı araştırmacılara göre İbn Kayyim İslâm-Yahudi ve İslâm-Hıristiyan polemik tarihi açısından yeni fikirler ortaya atmamıştır. Hıristiyanlık ve teolojisiyle ilgili bazı temel inançları ele alırken bazı Hıristiyan müelliflerin²⁶ yanı sıra

²³ *Leyy* kelimesi için bk. Âl-i İmrân, 3/78; Nisâ, 4/46.

²⁴ Tahrîf ve te'vil hakkında bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 114-115, 145, 239-241.

²⁵ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 38, 114-115, 117, 119-122, 202-204, 241-249, 255, 260-262, 306-309, 326-328, 529.

²⁶ Hıristiyanlık tarihi, teolojisi, mezhepleri ve konsiller hakkında Ebû Abîde el-Hazrecî'nin *Beyne'l-Mesihîyye*, 19, 59, 202, 242; Sa'îd b. el-Batrîk'in (ö. 328/940) *Târîhu İbni'l-Batrîk* adlı eserinden faydalanması hakkında bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 59, 389-391, 393-395, 400-402, 405, 407, 409, 412-414, 419, 421-422, 424-425. Kitabın diğer kaynakları hakkında ayrıca bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 15-22, 58-59; Schlosser, "İbn Kayyim al-Jawziyya's Attitude Toward Christianity in Hidâyat al-hayârâ fi ajwibat al-yahûd wal-naşârâ", 428-432.

İslâm âlimlerinden Karâfi,²⁷ İbn Hazm²⁸ ve İbn Teymiyye'nin²⁹ yaklaşımını benimseyerek onlardan faydalanmış ve onlarla aynı metotları kullanarak tenkitlerini neredeyse aynı hususlara yöneltmiştir. Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde gerçekleşen tahrîf ve tenakuzları misallerle detaylı şekilde incelemiştir,³⁰ Yahudilerin ve Hıristiyanların kutsal kitaplarının tahrîf edilmediği yönündeki iddialarını İslâmî literatür,³¹ Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinden zikrettiği delillerle çürütmeye çalışmıştır.³²

Müellif, reddiyesinde Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili bazı temel dinî kavramları ele alırken yaptığı etimolojik ve filolojik değerlendirmeleriyle dikkat çekmektedir. Rabbânî literatürde yer alan *Hilkat Şehita*, *Trefa*, *Dahya*, *Mamzer* gibi kavramları İbranice değil, Arapça transkripsiyonlarıyla birlikte aynen alıp açıklamıştır. Kavramları açıklarken naklettiği metinleri Yahudi âlim iken Müslüman olan Mağribî'nin *Bezli'l-Mechûd fî İfhamî'l-Yehûd*³³ adlı eserinden küçük tasarruflarla geniş olarak almıştır.³⁴

4) Kutsal Metinler

İbn Kayyim reddiyesinde Yahudilikte kanonik kabul edilen hem Yazılı Tevrat (*Tora şe-bihtav*), yani Tanah hem de Sözlü Tevrat (*Tora şe-baal pe*),

²⁷ Karâfi'nin reddiyesi hakkında bk. Ömer Lütfi Akmeşe, *Ahmed b. İdris Şihabüddin el-Karâfi'nin Kitâbü'l-Ecvibeti'l-Fâhira 'ani'l-Es'ileti'l-Fâcira'sı ve Dinler Tarihindeki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 8-65; Süleyman Turan, "Karâfi ve Reddiyesi "Kitâbu'l-Ecvibeti'l-Fâhira 'Ani'l-Es'ileti'l-Fâcira", *Milel ve Nihal*, 4/2 (2007): 179-196.

²⁸ İbn Hazm hakkında bk. Eldar Hasanov, "Metin Tahrîfi Bağlamında İbn Hazm'ın Tevrat'ı Eleştiri Metodu Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/2 (2008): 113-132.

²⁹ Hıristiyanlık konusunda İbn Hazm ve İbn Teymiyye'den yararlanması hakkında bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 59-60, 122, 127, 155-156, 162, 164-165, 167-169, 171-173, 189, 191-194, 386, 390, 392-393, 400, 404, 409-410, 413; Schlosser, "İbn Qayyim al-Jawziyya's Attitude Toward Christianity in Hidâyat al-ḥayârâ fi ajwibat al-yahûd wal-naşârâ", 430-431, 439, 455-456.

³⁰ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 242-259, 306-309; Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 68-69.

³¹ İslâmî kaynaklarda tahrîfin nasıl anlaşıldığı hakkında bk. Aksakal, "Kur'ân'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Ayetleri Tahrîfi, Gizlemesi ve Ayetlerle Amel Keyfiyeti", 73-108; Mustafa Cora, "Kutsal Kitapların Muharref Oluşunun Kur'ân'da Haber Verilmesi ve Tahrîfin Eleştirilmesi", *Kesit Akademi Dergisi*, 7/26 (2021): 557-578.

³² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 119-122, 202-204, 239-250, 254-256, 259-262, 266-267, 298, 303-316, 318-319, 358.

³³ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 120, 122, 127, 142, 246-248, 250-251, 307, 309, 311, 314, 316.

³⁴ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 307-310, 307 (dipnot 1), 309 (dipnot 6).

yani Talmud ve onların tahrîf edilmelerinden bahsetmektedir. İbn Kayyim'in Mağribî'den naklettiğine göre eski zamanda Yahudilerin selefleri olan fakihleri vardı. Yahudi fakihler Mişna ve Talmud'u tek bir asırda değil nesilden nesile tasnif ve telif etmişlerdir. Ancak sonraki Yahudi âlimleri zaman içinde Mişna ve Talmud literatürüne eklemeler yapmışlardır. Her nesilden fakihlerin yaptığı eklemeler, zaman içinde önceki Rabbânî ulemanın yaptığı teliflerin çoğunun ilk hallerine ters düşen görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Onlar bunu fark ettiklerinde Talmud literatürüne ekleme yapılmasını engellemedikleri takdirde bunun aşırı bir karışıklığa sebep olacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle fakihlerin ona sonradan herhangi bir ziyade yapmalarını haram kabul edip yasaklamışlar ve böylece onların kitapları bu miktarda kalmıştır.³⁵

İbn Kayyim'in Yahudi kutsal kitaplarının tahrîfi konusundaki önemli iddialarından ve Rabbânî literatüre yönelttiği eleştirilerden biri Yahudi geleneğinde Yazılı Tevrat gibi vahye dayandığı kabul edilen Sözlü Tevrat'ın nesilden nesile yazılıp son haline gelmesine ilişkindir. Rabbânî âlimler zaman içinde Mişna ve Talmud'a ziyadeler yapmak, yani Musa yasasına aykırı yeni açıklamalar, kurallar, hükümler, birbirine zıt ve farklı Rabbânî görüşler³⁶ ihdas etmek suretiyle Mişna, Gemara ve Talmud'u tahrîf etmişlerdir. İbn Kayyim, Tosefta ve Midraş literatürünün tahrîfinden hiç bahsetmemiştir. Onun *Hidâyetü'l-Hayârâ*'da Mişna ve Talmud literatürü hakkındaki değerlendirmelerinin günümüz araştırmacılarının tespitlerine oldukça yakın olduğu söylenebilir.³⁷

4.a) Yahudi Kutsal Kitabının Tahrîfi

İbn Kayyim polemiğinde, Ehl-i Kitab'ın ilki olarak Yahudilikten ve Yahudilerden bahsetmiş ve bazı teolojik konularda Rabbânî kaynaklara ve Yahudi teolojisine ciddi tenkitler yöneltmiştir. Yahudilik hakkında Allah'ın gazabına uğramış ümmetin dini, Yahudi dini (*dînü'l-ümmeti'l-gadabiyye*, *dînü'l-Yehûd*, *dînü'l-Yehûdiyye*),³⁸ Yahudilerle ilgili *Yehûd*³⁹ ve gazaba uğramış ümmet (*el-ümmetü'l-gadabiyye*) kavramlarını kullanmıştır.⁴⁰

³⁵ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 306-307, 310.

³⁶ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 3.b. (Ankara: İSAM Yayınları, 2010)72-76; Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021),139, 155-167.

³⁷ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 162-169.

³⁸ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 6, 30, 407.

³⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 31, 46.

⁴⁰ Yahudiler hakkında bk. Fâtiha, 1/7; Altuntaş & Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 1; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 240, 306, 316, 319.

İslâm teolojisinde kelâm âlimlerince Yahudilere ve Hıristiyanlara yöneltilen teolojik eleştirilerin ana teması tahrîftir. Karâfi Tevrat'ın ekseri kısmının tahrîf edildiğini savunurken, İbn Teymiyye Tevrat'ın metinlerinin kısmî tahrîf edildiğini öne sürmüştür. İbn Teymiyye'nin talebesi İbn Kayyim ise tahrîf meselesini Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerindeki tahrîf, tenakuz, farklılık ve tutarsızlıklarla açıklamıştır.⁴¹ İbn Kayyim, şeyhinden farklı görüş ileri sürerek Tevrat'ın ekseri kısmının hem metin/lafız (*tahrîfü'n-nass/tahrîfü'l-lafz*) hem de mana (*tahrîfü'l-ma'nâ*) bakımından tahrîf edildiğini, Yahudilerin Tevrat metinlerinde ziyadeleştirme ve noksanlaştırma yapmak, Tevrat'ın ahkâmının ve farzlarının ekserisini tağyîr, ta'tîl ve istibdâl etmek suretiyle tahrîf ettiklerini, Ehl-i Kitab'ın Tanah ve İnciller'de Hz. Muhammed'in nübüvvetinin tebşir edildiği hakikatini saklamak için kendi kutsal kitaplarında onun nübüvvetine delalet eden tebşîrât cümlelerini lafız ve mana yönünden ve bazı cümlelerin manalarını ise yorum yapmak suretiyle te'vil bakımından tahrîf ve tebdil ederek gizlediklerini savunmuştur. Bu görüşünü Tanah, Yeni Ahit ve Kur'an'dan naklettiği geniş rivayetlerle delillendirmiştir.⁴²

Müellif, Yahudi âlimlerini Allah, Tevrat ve Musa hakkında aklın almayacağı saçmalıklar, çirkin iftiralar ve yalanlar ortaya atmakla ve akıllarını da gereğince kullanmamakla itham etmiş, hahamlarının ve kötü âlimlerinin Yahudiler için ihdas ettikleri hükümlerden her zaman utanmaları gerektiğini iddia etmiştir.⁴³

İbn Kayyim kutsal metinlerdeki çelişkileri incelemiş ve Hz. Musa'nın ölüm ve defninin Tevrat'ta anlatılmasını, o kitabın metinlerinin tahrîf edildiğinin delillerinden biri olduğunu öne sürmüştür.⁴⁴

İbn Kayyim'in Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde Hz. Muhammed'e ve nübüvvetine işaret ve delalet eden cümleleri Yahudilerin ve Hıristiyanların nasıl tahrîf ettikleri hususunda naklettiği delillerden biri, Tanrı'nın "*onların kardeşleri arasından senin gibi bir nebi*" (İbranice **נביא אקים**)

⁴¹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 112-114, 124-125, 127, 243-244, 258-259, 304-309, 314-316, 318, 358, 363-364.

⁴² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 112-115, 117, 119-122, 124, 132, 156, 202-203, 239-244, 249-250, 260, 262, 267, 304, 318, 448; Tevrat'ın çoğu kısmının lafzî ve manevî tahrîfi hakkında bk. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 241-243.

⁴³ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 298, 310.

⁴⁴ Tesniye 34:5-7; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 84; Ramazan Biçer, "Kelâm Bilginlerinin Yahudi ve Hıristiyanlara Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (Nisan 2007), 180-181.

(להם מקרב אחיהם כמוך) çıkaracağı vaadine ilişkin ifadedir.⁴⁵ O, Tesniye'deki bu cümleyi İbranice ifadeyi söylemeksizin Arapça tercümesiyle zikretmiştir. Allah, Tevrat'ta şöyle buyurmuştur: “İsrailoğulları için kardeşleri arasından senin gibi bir nebi çıkaracağım...”⁴⁶

İbn Kayyim'e göre bu delili Ehl-i Kitab'dan hiçbir kimsenin ne inkâr etmesi ne de reddetmesi mümkündür. Lakin onlar bu delil konusunda dört görüş ileri sürmüşlerdir.

Hıristiyanlar cümlelerin manasını İsa Mesih'e hamletmişlerdir.

Yahudiler ise bu delil konusunda üç farklı görüşe sahiptirler.

Birincisi: Cümlelerin başında hazfedilmiş istihâm-ı inkârî edatı vardır. Buna göre cümlelerin manası şöyledir: “Onların kardeşleri arasından İsrailoğulları için bir nebi mi çıkaracağım?” Yani “Bunu yapmayacağım.”

İkincisi: Bu bir haber ve tehdittir. Lakin kendisinden maksat Samuel nebidir ve o İsrailoğulları'ndandır. Müjde ancak onların cümlede kastedilen kardeşleri arasından olan bir nebide gerçekleşmiştir. Kavmin kardeşleri aynı babanın oğullarıdır. Onlar da İsrailoğulları'dır.

Üçüncüsü: Allah ahir zamanda bir nebi gönderecek, onun sayesinde Yahudilerin hükümrancılığını gerçekleştirecek ve durumlarını yüceltecektir. Onlar Mesih'in gelmesini geçmişte olduğu gibi günümüzde de beklemeye devam etmektedirler.⁴⁷

İbn Kayyim'e göre adı geçen nebiyi Hz. Yûşa'ya hamletmek de üç yönden batıldır.

Birincisi: O, İsrailoğulları'ndan olup onların kardeşlerinden değildir.

İkincisi: O, Hz. Musa gibi değildir.

Üçüncüsü: Hz. Yûşa, Hz. Musa zamanındaki bir nebidir. Bu vaat ise ancak Allah'ın Hz. Musa'dan sonra göndereceği bir nebi içindir.

Bu üç delil ile adı geçen nebiyi Hz. Harun'a hamletmek de batıldır. Kaldı ki Hz. Harun Hz. Musa'dan önce ölmüştür. Allah, Hz. Musa'ya henüz hayatta iken peygamberlik görevi vermiştir.

İbn Kayyim'e göre Hıristiyanlar bahse konu Tevrat cümlesini Hz. Muhammed yerine Hz. İsa'ya hamletmek suretiyle *mana tahrifi* yapmışlardır. Yahudiler ise bu cümlelerin başında istihâm-ı inkârîyi ifade eden bir hemzenin hazfedildiğini, dolayısıyla cümlelerin manasının “Onların

⁴⁵ Tesniye 18:18; el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 62-63; Yasin Meral, “Orta Çağ Yahudi Dünyasında İslam Algısı”, *Milel ve Nihal*, 10/1 (2013): 77.

⁴⁶ Cümlelerin modern Tevrat çevirisi şöyledir: “Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber belirleyeceğim...” Devarim 18:18, karş. 18:15; Moşe Farsi (çev.), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 5. Kitap: Devarim* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 2009), 142.

⁴⁷ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 119-120; Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 241.

kardeşleri arasından İsrailoğulları için bir nebi mi çıkaracağım?" şeklinde olduğunu iddia etmişler ve böylece kelimenin yerini tebdil etmek suretiyle Allah kelamı Tevrat'ın metninde *lafzî tahrîf* ve *tebdîl* yapmışlardır. İbn Kayyim, Allah'ın "...*senin gibi bir nebi*" buyurarak Hz. Musa gibi umumî bir şeriat sahibine delalet ettiğini, bu yönden Yahudilerin cümledeki bu ifadeyi va'z edildiği mananın dışında bir manaya, yani Samuel nebiye veya ahir zamanda Allah'ın göndereceği başka bir nebiye hamlederek *manevî* ve *tevilî tahrîf* yaptıklarını savunmuş ve onların bu iddialarının batıl olduğunu öne sürmüştür. O, cümlenin sarîh lafzının manasının "*İsrailoğulları'na bir nebi göndereceğim.*" şeklinde olduğunu, Yahudilerin tahrîfi âdet haline getirdiklerini ve Allah hakkında yalan söylediklerini, bu cümleyi istifhâm ve inkâra hamletmenin tahrîf ve tebdil manasına geleceğini savunmuştur. İbn Kayyim, İsa Mesih'in İsrailoğulları'ndan olduğunu ve Tevrat'taki bu sarîh müjdeyle kastedilen İsa olsaydı, Allah'ın "*Onlar için kendilerinden bir nebi çıkaracağım.*" diyeceğini söylemiştir. Yine İsmailoğulları'nın İsrailoğulları'nın kardeşleri olduğunu, İsrailoğulları'nın kendi kendilerine kardeşler olmasını aklın kabul etmeyeceğini, bu müjdenin İsrailoğulları'nın kardeşleri olan İsmailoğulları'ndan Hz. Muhammed'de gerçekleştiğini ileri sürmüştür.⁴⁸

İbn Kayyim'in tahrîfle ilgili kullandığı delillerden biri de Tevrat'ta geçen *Yibum/Yivum* ve *Halutsa*⁴⁹ uygulamasıdır. İbn Kayyim, Yahudilerin tebdil veya neshedilmiş şeriatlerine ait bu meselenin *Yebama* ve *Halus* olarak bilindiğini söylemiştir.⁵⁰ Tevrat'ta bu konu şöyle anlatılmaktadır: "İki kardeş bir yerde oturuyorsa, içlerinden biri ölür de ardında bir oğul bırakmazsa, ölenin karısı yabancı bir adama varmaz, kayınbabasının oğluyula (*levirat* evlilikle) nikâhlanır ve ondan doğan ilk oğul ölen kardeşe nispet edilir. Şayet (kayınbirader) onu nikâhlamayı (*Yibum*'u) kabul etmezse, kadın ondan şikâyetçi olarak toplumun ihtiyarlarının yanına çıkar ve "Kayınbabamın oğlu İsrail'de kardeşinin adını sürdürmeyi reddediyor ve nikâhımı istemiyor!" der. Hâkim onu çağırır ve ona durup şöyle demesini

⁴⁸ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 119-122, 202-204.

⁴⁹ Bir koca evladı olmadan ölürse Tevrat yasasına göre ölenin kardeşi/kayınbiraderi, ağabeyinin zürriyetini sürdürmek için dul yengesiyile evlenmelidir. Bu *levirat* evliliğe *Yibum* denilir. Kardeş ve bu vazifeye münasip diğer herkes bunu yapmayı reddederse, kadının aileyle bağlantısını kesmesini simgeleyen *Halitsa* yapılır (Tesniye 25:5 vd.) ve bunun neticesinde dul kadın, aile dışından başka biriyle nikâhlanma konusunda serbest kalır. Bu kadın seremoninin sonunda *Halutsa* sıfatına sahip olur. Günümüzde bu durum olduğunda *Yivum* yapılmaksızın doğrudan *Halitsa* gerçekleştirilir. Bk. Moşe Farsî (çev.), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 2. Kitap: Şemot* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 2004), 375; Ali Osman Kurt, "Yahudilikte Levirat Evlilik: Geleneğin Tutsak Ettiği Kadınlar", *Journal of Turkish Studies*, 11/17 (Fall 2016): 245-266.

⁵⁰ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 314-316.

emreder: “Onu nikâhlamak istemem.” Kadın onun çarlığını ayağından çıkarıp elinde tutar, yüzüne tükürür ve ona şöyle haykırır: “Kardeşinin evini bina etmeyen adama böyle yapılır.” Bundan sonra onun adı “çarlığı çıkık” diye çağrılacak, oğulları da bu lakapla anılacak ve onlara kötü lakap takılacaktır.”⁵¹

İbn Kayyim’e göre burada kişiyi, ölen kardeşinin geride kalan karısını nikâhlamaya mecbur bırakma vardır. Çünkü o, kadının ondan şikâyet ederek topluma haykırmakla emrolunduğunu bilirse, bu durum onu nikâhlamaya sevk eder. Eğer utanma duygusu ona engel olmazsa, belki çağrılınca şöyle söylemekten utanır: “Onu nikâhlamak istemiyorum.” Bundan da utanmayacak olursa belki çarlığını çıkarıp kadın çarlığını tutarken yüzüne tükürmesinden, ona bereketsiz ve şahsiyetsiz olduğunu haykırarak namusuna dil uzatmasından utanır. Bunu da önemsemezse, lakap takılmasından ve bu lakabın kendi ve ailesi üzerinde kalmasından, kendinden sonra da devam edecek bu utançtan ve isminin kötülenmesinden çekinir de onu nikâhlamaya mecbur kalır. Bütün bunlara aldırmayacak kadar kadından uzaklaştıysa, bundan sonra Yahudi şeriatı onları birbirinden ayırır.

Fakat fakihler utanç ve rezilliklerine eklemeler yaptılar. Fakihler, şayet kadın ölen kocasının kardeşiyle nikâhlanmaktan uzak durursa, kişiyi hakkından vazgeçmeye ve kadını da hahamlardan oluşan hâkimin huzuruna çıkmaya zorlar ve ona “Kayınbabamın oğlu İsrail’de kardeşine bir isim bırakmayı reddetti ve beni nikâhlamak istemedi.” demeyi öğretirler. Kadını ona karşı yalan söylemeye zorlarlar; çünkü o evlenmeyi istiyor ama kadın geri duruyordu. Kadına bu sözleri öğreterek yalan söylemesini, adamı huzura çıkarıp ayakta durmasını ve “Onunla nikâhlanmak istemedim.” demesini emrederler. Belki de isteği ve arzusu nikâhlanmaktır, ama ona yalan söylemesini emrederler. Kadın ona hakaret edip yüzüne tükürür ve kendisine “İşte bu kardeşinin evini kurmayan kimsenin cezasıdır.”⁵² diye nida olunur. Kadını ona karşı yalan söyletmeleri yetmediği gibi onu da yalan söylemeye, erkeğin yüzüne tükürmeye ve başkasına karşı işlemediği bir günahın cezasını çekmeye zorlarlar.

Tahrîf konusundaki bu delil reddiye geleneğinde nadiren kullanılmış, sadece İbn Kayyim bu konuya değinmiştir. Onun Mağribî’nin *İfhâmu’l-Yehûd*’undan yararlanması kuvvetle muhtemeldir.⁵³ Ancak İbn Kayyim reddiyesinde bundan bahsetmemiştir.

⁵¹ Tesniye 25:5-10.

⁵² Tesniye 25:7-10.

⁵³ İbn Kayyim, *Hidâyetü’l-Hayârâ*, 314-316.

İbn Kayyim'in tahrîf konusunda zikrettiği çelişkilerden biri de peygamberler ve aileleriyle ilgili çirkin kıssaların Tevrat'ta bulunmasıdır. Onun zikrettiği kıssa Yahudi kaynaklarında peygamber Yeuda denilen Yahuda ben Yakub ile Tamar'ın kıssasıdır.⁵⁴ İbn Kayyim, Yahuda'nın gelini Tamar'la birlikte olup onu hamile bıraktığı ve ondan bir çocuğu olduğu iftirasını Tevrat'tan naklen anlatmış, peygamberler ve aileleriyle ilgili bu tür gayri ahlâkî kıssaların Tevrat'ta bulunmasını onun tahrîfi için örneklerden biri olarak zikretmiş, onlara itiraz etmiş, gayri ahlâkî ve metin içi açık tutarsızlıkları ve çelişkileri sebebiyle Tevrat'ı eleştirmiştir. İbn Kayyim'in naklettikleri Mağribî'nin anlatımına oldukça yakın olup muhtemelen *İfhâmu'l-Yehûd'* dan faydalanmıştır.⁵⁵

İbn Kayyim'in tahrîf konusunda kaydettiği bir başka delil ise Lût ve kızlarının kıssasıdır.⁵⁶ Tevrat'ta şöyle geçmektedir: "...Lût peygamber şehirden⁵⁷ çıktı ve bir dağın mağarasında iki kızıyla birlikte yerleşti. Küçük kız büyüğüne "Babamız yaşlanmıştır. Ondan neslimizi yaşatmak için onunla yatalım. O gece büyük kız, sonra da küçük kız gelip babasıyla yattı. İkinci gece de böylece yaptılar. Böylece Lût'un iki kızı, babalarından iki oğula Moab ve Ammon'a hamile kaldılar."⁵⁸

İbn Kayyim Yahudilerin İsa, Dâvûd, Lût peygamberleri de *veledi zina* yani *mamzer* olarak saydıklarını ifade etmiş, bu kötü fiili Tevrat'a nispet ve ebeveynlerinin ayıbını da diğer peygamberlere isnat etmelerinden dolayı Yahudileri eleştirmiştir.⁵⁹

İbn Kayyim Yahudilerin ellerindeki Tevrat'ta basiret sahibinin şüphe etmeyeceği tahrîf ve tebdilin peygamberlere nispetinin caiz olmadığını, Allah'ın Hz. Musa nebiye indirdiği Tevrat'ın bundan uzak olduğunu, şerefli bir peygamberin kötü bir amel işlemesinin, Allah'ın peygamberini ömrünün sonunda bu büyük kötülüğün bir benzerine düşürmesinin, sonra

⁵⁴ Tekvin 38:6-30.

⁵⁵ Samau'al al-Magribi, *Ifham al-Yehud Silencing the Jews*, çev. Moshe Perlmann (New York: American Academy For Jewish Research, 1964), 63-65; Fatıma Betül Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî, İfhâmu'l-Yehûd Adlı Eseri ve Reddiye Geleneğindeki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 76-77.

⁵⁶ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 241-242, 244, 260, 304.

⁵⁷ Tsoar isimli şehirden. Bk. Tekvin 19:30; Moşe Farsi (çev.), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 1. Kitap: Bereşit* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 2002), 124.

⁵⁸ Tekvin 19:30-38'den ihtisar. Bk. Farsi, *Bereşit*, 124-125; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 242, 244-245, 260, 304.

⁵⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 244.

da onu bütün milletlere anlatmasının münasip olmadığını öne sürmüştür.⁶⁰

İbn Kayyim'in Tevrat'ın tahrîf edilmesine ve içinde tenakuzların bulunmasına dair zikrettiği örneklerden biri de Tekvin 22:2 cümlesidir. Allah'ın Hz. İbrahim nebiyi sınamasından bahseden cümlede "Oğlunu, tek sevdiğini –Yitshak'ı– al ve Moriya bölgesine git. Onu bana, [oradaki] dağlardan sana söyleyeceğim birinin üzerinde, tamamen yakılan kurban olarak getir."⁶¹ buyrulmaktadır. İbn Kayyim, Allah'ın Hz. İbrahim'e oğlu İshak'ı kurban olarak kesmesini emrettiği bu cümlede Yahudilerin Allah kelamına yaptıkları iftira ve ziyadelerden biri olduğunu ve onların iki tenakuzu bir araya getirdiklerini belirtmiştir. İlk tenakuz Hz. İbrahim'in ilk evladı, yani behor'un İsmail olması gerekirken İshak olarak sunulmasıdır. İkinci tenakuz ise İshak'ın kurban olarak kesilmesi emrinden sonra Allah'ın melekler aracılığıyla Hz. İbrahim'e yaşlılığında İshak'ın doğacağını müjdelemesidir. Bu ilahî emir geldiğinde henüz İshak'ın doğmaması sebebiyle Yahudilerin Tevrat'a yaptıkları ziyadeleri, Tevrat'ın masoretik metnindeki tezatları ve tarihî bilgi yanlışlarını eleştirmiştir.⁶²

İbn Kayyim'in Rabbânî literatürde Tevrat'la ilgili bazı haberlere de vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. O reddiyesinde, yetmiş kohen'in bir araya gelerek Tevrat'ın on üç cümlesini ittifakla tebdil ettiğini Yahudilerin ikrar ettiklerini belirtmiştir.⁶³ Karâff'den nakledilen bu bilgi Rabbânî literatürde de geçmektedir. Ancak Tevrat'ın tebdili onun aslı masoretik metninde değil, Yunanca çevirisi Septuagint'te gerçekleşmiş ve İbn Kayyim konunun bu kısmını karıştırmıştır.⁶⁴

İbn Kayyim'in Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi konusunda naklettiği delillerde masoretik metinlere bağlı kalıp kalmadığı ve başarılı olup olmadığı da ayrı bir konudur. Bazı araştırmacılara göre İbn Kayyim Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinden yaptığı nakillerde bölümleri (perek) göstermemiştir. Bununla birlikte polemiginde yaptığı nakillerde belirli bir fikir kurgusuyla konuyu işlediği görülmektedir.⁶⁵ Ignaz Goldziher (1850-1921) İbn Hazm, İbn Kayyim ve diğer Müslüman âlimlerin Kitab-ı Mukaddes'in tahrîfi meselesinde zikrettikleri delillerin⁶⁶

⁶⁰ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 242.

⁶¹ Tekvin 22:2, karş. 22:2-17; Farsi, *Bereşit*, 130-131. İbn Kayyim bu cümleyi "Oğlunu, biricik oğlunu İshak'ı kurban et." şeklinde muhtasar çevirmiştir.

⁶² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 243.

⁶³ Reddiyede "Tevrat'ın on üç harfini tebdil ettikleri" geçmektedir. Bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 241; Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 242-243.

⁶⁴ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 243.

⁶⁵ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, 69.

⁶⁶ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 241-259.

tamamen geçersiz olmadığını; ama daima eksik bilgi edindiklerini ve daha kesin malumata dayanmadıklarını iddia etmiştir.⁶⁷ Araştırmacı Dominik Schlosser İbn Kayyim'in Tanah ve Yeni Ahit metnlerinin Arapça tercümesine erişip erişmediğinin veya reddiyesindeki kutsal kitap alıntılarının, selefleri Müslüman âlimlerin Hristiyanlık karşısı reddiyelerinden alınıp alınmadığının açık olmadığını, onun reddiyesinde kendi görüşlerini desteklemek için alıntı yaptığı Kitab-ı Mukaddes pasajlarında apokrif literatürden *psödepigrafik bibliik* rivayetler kullandığını iddia etmiş⁶⁸ fakat literatürünü zikretmemiştir.

İbn Kayyim, Yahudi ve Hristiyanların kendi kutsal metnlerinde Hz. Muhammed'le ilgili tebşîrât cümlelerini *manevi* ve *te'vîli tahrîf* yapmalarına rağmen tebşîrât ifadelerinin kitaplarında hâlâ sarîh olarak lafzen mevcut olduğu kanaatindedir. Yahudilerin ve Hristiyanların bir araya gelmek suretiyle tebşîrât cümlelerini tüm kutsal metinlerinden silerek tahrîf ettikleri iddiasını tamamen reddetmiş ve bunu cahil bir iddia olarak değerlendirmiştir. Tebşîrât cümlelerinin silindiği hususunun İslâmî kaynaklarda geçmediğini, Ehl-i Kitab'ın gerek kutsal kitaplarını tahrîf gerekse Hz. Muhammed'in ismini kitaplarından silme konusunda hepsinin ittifak etmediğini ve aklın bunu anlaşılmaz gördüğünü belirtmiştir. Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde Hz. Muhammed'in Arapça adının sarîh olarak haber verilmediğini, sadece onun sıfatları ve çıkacağı yerin tasvirinin açıklandığını söylemiştir.⁶⁹

İbn Kayyim'in yaptığı ciddi tenkitlerden birisi de Yahudilerin Tevrat'ın ahkâmını tağyir etmeleridir. O, Yahudilerin Tevrat ahkâmının ekserisini tağyir konusunda ittifak ettiklerini iddia etmiş ve onları eleştirmiştir.⁷⁰ Onun hem Tevrat'ın ahkâmının hem de Tanah'tan ve Rabbânî gelenekten kaynaklanan Yahudi dinî hukuku Halaha ahkâmının ekserisinin tağyir edildiğine işaret ettiği söylenebilir.⁷¹

⁶⁷ Ignaz Goldziher, "Ehli Kitaba Karşı İslâm Polemiği I", çev. Cihad Tunç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1980): 153.

⁶⁸ Schlosser, "İbn Qayyim al-Jawziyya's Attitude Toward Christianity in Hidâyat al-hayârâ fî ajwibat al-yahûd wal-naşârâ", 432.

⁶⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 241; Adam, "Tevrat'ın Tahrîfi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", 377.

⁷⁰ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 304.

⁷¹ Tanah'ın masoretik metinlerinde ve Halahik ahkâmında tahrîf olduğu iddiası tek bir Halaha hükmüyle ilgili olsa bile Sina vahyinin inkârına denk kabul edildiği için Tanah'ın tahrîfi meselesine Yahudi geleneğinde şiddetle karşı çıktığı ifade edilmektedir. Bk. J. David Bleich, *Contemporary Halakhic Problems*, ed. Norman Lamm (New York: Ktav Publishing House, Inc., 1993). Erişim 28.02.2023, https://www.sefaria.org/Contemporary_Halakhic_Problems%2C_Vol_II%2C_Part_I

İbn Kayyim Yahudilerin ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını tercüme esnasında yaptıkları metin içi tahrîflere dikkat çekmiş, onların kitaplarını çevirirken bazı cümleleri farklı çevirdiklerini ve bu esnada bazı ziyadeler yaptıklarını savunmuştur.⁷²

İbn Kayyim reddiyesinde Yahudi mezhepleri Rabbânî Yahudilik (Peruşîm), Karâîlik (Karaîm) ve Sâmirîlik'ten (Şomronîm/Şamerîm) de bahsetmiştir. Ona göre Yazılı ve Sözlü Tevrat'la amel eden ve onları vahiy mahsulü sayan Rabbânî Yahudilere karşılık sadece Yazılı Tevrat ile amel eden ve şifahî Rabbânî geleneği dikkate almayan Karâîler Tevrat'ın bahsetmediği meselelerde Rabbânî âlimlerin söylediklerine karşı çıkmışlardır. Onların eser sahibi fakihleri Allah'a karşı yalan konusunda aşırılığa kaçmamışlardır. Tevrat'ın zahiriyle amel etmeleri, tahrîften uzak olmaları ve tahrîf içeren manaları iptal etmeleri onlara fayda vermiştir. O, Rabbânî âlimler içinde Allah'a karşı yalan söyleyenler olduğunu, onların bu konuda aşırılığa kaçtığını, Tevrat'ın zahiri ve yorumuyla meşgul olmalarının onları tahrîften uzak tutmadığını belirtmiş ve onları tahrîf içeren manaları iptal etmedikleri için eleştirmiştir. İbn Kayyim'in bu görüşlerinin Mağribî'nin *İfhâmu'l-Yehûd'*una dayandığı⁷³ ve onun reddiyesinde kullandığı ifadelerin Mağribî'nin anlatımına oldukça benzediği görülmektedir.⁷⁴

İbn Kayyim Tevrat'ın otantikliğini ele alırken tahrîf konusunda Yahudi mezhepleri arasındaki bir tenkit ve tartışmayı da zikretmiştir. Onun naklettiğine göre Yahudi mezheplerinden Sâmirîler, Rabbânî Yahudilerin Tevrat metninde bazı yerleri tahrîf ettiklerini; zahir bir tebdil ile ona ilave veya eksiltmeler yaptıklarını iddia etmişlerdir. Buna karşılık Rabbânî Yahudiler de Sâmirîlerin Tevrat metnine aynısını yaptıklarını öne sürmüşlerdir.⁷⁵ İbn Kayyim'in Rabbânî literatürde Tevrat'ın tahrîfi

%2C_Chapter_VI_Business_and_Commerce.59?ven=Contemporary_halakic_prob
ems,_by_J._David_Bleich,_1977-2005&lang=bi.

⁷² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 183.

⁷³ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 310-312; el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 137-139.

⁷⁴ Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî*, 90-91.

⁷⁵ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 241. Yahudiler ve Sâmirîler arasındaki Tevrat'ın tahrîfi konusunda suçlama ve tartışmalar ile Yahudilerin görüşleri hakkında bk. TB, Sanhedrin, 90b; TB, Sotah, 33b; TY, Sotah, 7:3; TY, Sanhedrin, 10:1; Adin Even-Israel Steinsaltz, "Sanhedrin 90b", *Talmud Bavli, The William Davidson Talmud*, erişim: 14.12.2022; Heinrich W. Guggenheimer (ed.), *The Jerusalem Talmud Third Order: Naşim, Tractates Sotah And Nedarim*, çev. Heinrich W. Guggenheimer (Berlin: Walter De Gruyter, 2005), 277-278; Baki Adam, "Tevrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012), 41: 42; Adam, "Tevrat'ın Tahrîfi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", 386-397.

konusunda Rabbânî Yahudiler ve Sâmirîler arasındaki tartışmalardan haberdar olduğu fakat literatürü zikretmediği görülmektedir.

İbn Kayyim'e göre Sâmirîler Tevrat'taki bazı ahkâmı (*mitsvot*) tağyir etmişler (*gayyerû mevâdia mine't-Tevrât*), sonra da bu tebdil ve tağyir edilmiş Tevrat nüshaları hepsinin yanında yayılmış, onlar bu muğayyer nüshalardan gayrısını tanımamışlardır. O, onların arasındaki otantik/sahih nüshaların külliyen terk olduğunu, Hıristiyanların ellerindeki söz konusu Tevrat'ın da böyle olduğunu savunmuş ve Sâmirîleri Tevrat'taki ahkâmı değiştirmeleri nedeniyle eleştirmiştir.⁷⁶ Ancak onların Tevrat'taki hangi ahkâmı değiştirdiklerini zikretmemiştir.

İbn Kayyim Yahudilerin, Sâmirîlerin ve Hıristiyanların ellerindeki Tevrat nüshalarının her yerde içerik itibarıyla aynı olduğu şeklindeki Ehl-i Kitab'ın iddialarının en büyük iftira ve yalanlarından biri olduğunu, Yahudilerin Tevrat'ının Hıristiyanların Tevrat'ına, Sâmirîlerin Tevrat'ının da Yahudi ve Hıristiyanların Tevrat'ına benzemediğini söylemiştir. Yahudilerin ve Sâmirîlerin Tevrat ve Zebur nüshaları ile Hıristiyanların Tevrat, Yahudilikte Tehilim denilen Zebur nüshalarında derin ilim sahiplerinin ve hakkında araştırma yapacak kimselerin bilebileceği çok sayıda tahrîf, tağyir, ekleme, farklılık, noksan ve tenakuzlar ile tebdil ve tağyir cihetinden muhtelif ihtilafların olduğunu ve bunların Allah'a nispet edilmesinin caiz olmadığını iddia etmiştir. Dünyanın çeşitli yerlerindeki Tevrat metinlerinin aynı kitap olmadığını, Musa'nın Tevrat'ında tahrîflerin ve çelişkilerin bulunamayacağını ve bunların konunun ehli âlimlerce kesin olarak bilindiğini savunmuştur.⁷⁷

İbn Kayyim'in Tanah tenkidi çeşitli pasajları içermektedir. Söz gelimi, Musa İsrailoğulları'na "*Kehanette bulunanlara ve falcılara itaat etmeyiniz, sizin için kardeşlerinizden benim gibi bir nebi çıkaracağım. Bu nebiye itaat ediniz.*"⁷⁸ demiştir. İbn Kayyim burada bahsedilen nebinin İsrailoğulları'ndan olmasının caiz olmadığını, kavmin kardeşlerinin de İsrailoğulları'ndan olmadığını belirtmiş ve masoretik metindeki çelişkiye itiraz etmiştir.⁷⁹

İbn Kayyim İslâm peygamberi Hz. Muhammed geldiğinde Yahudi âlimlerinin onu tanıdığını ve Tevrat'ta bahsi geçen nebinin Hz. Muhammed olduğunu kesin bir şekilde bildiklerini, Yahudilerin bir kısmının ona iman ettiklerini ve bir kısmının ise onun nübüvvetini inkâr ederek

⁷⁶ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 117.

⁷⁷ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 112-114, 117-122, 156, 202-203, 241-246, 249, 255, 259-262, 304-311, 314-316, 446, 448.

⁷⁸ Tesniye 18:9-18.

⁷⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 127.

müntesiplerine “Geleceğini beklediğimiz o nebi henüz çıkmadı.” iddiasında bulduklarını kaydetmiştir. Hz. Muhammed’e dair tebşîrâtın Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarında sarîh olduğunu, tebşîrâtın çokluğu ve lafzı üzerinde ittifak etmelerine rağmen Yahudi ve Hıristiyanların tebşîrâtın te’vili ve muradı konusunda geleceği beklenen nebinin henüz çıkmadığını iddia ederek müntesiplerini yanıltmaya ve tebşîrâtı tahrîf etmeye çalışmaları nedeniyle onları eleştirmiş ve bu iddialarını reddetmiştir.⁸⁰

İbn Kayyim’in reddiyesinde *beşâirü’n-nübüvve* konusunda Tevrat’ta Hz. Muhammed’e işaret ettiğine inandığı ve onun nübüvvetine dair kullandığı en önemli delillerden biri de *Paran dağından göründü/tecelli etti* ifadesidir.⁸¹ Reddiye geleneğinde İbn Kayyim’in yanı sıra Ali b. Rabben et-Taberî (ö. 247/861 sonrası), İbn Hazm, Mağribî, Karâfî, Abdüsselâm el-Mühtedî (MS 15.-16. asır)⁸² ve Rahmetullah el-Hindî (ö. 1308/1891)⁸³ de bu Tevrat cümlesini ele almıştır.⁸⁴ İbn Kayyim söz konusu bu delili İbranice ifadeyi söylemeksizin Arapça tercümesiyle zikretmiştir.

İbn Kayyim’in tahrîf bağlamında tartıştığı konulardan biri de Tevrat’ta şu cümlede geçen *Paran’ın/Faran’ın* neresi olduğudur: “Allah Sina’dan geldi ve onlara Sâîr’dan (Seir) tecelli etti. Faran (Paran) dağından parladı. Ve on binlerce mukaddeslerle beraber geldi, onlar için sağ elinde alev yanan ateş vardı.”⁸⁵ İbn Kayyim bu cümlenin Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in nübüvvetlerini içerdiğini, Allah’ın Hz. Musa ile konuştuğu ve peygamberlik verdiği “Sina”dan gelmesinin onun nübüvvetini haber verdiğini, “Sâîr”in ise Mesih’in çıktığı yer olan Beyt-i Makdis olduğunu ileri sürmüştür. O, Yahudilerin “Faran”ın Hicaz değil Şam arazisi olduğu iddiasına karşı Faran’ın Hz. Muhammed’in nübüvvetinin zuhur ettiği Mekke olduğunu,

⁸⁰ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 238-240.

⁸¹ Tesniye 33:2; Farsî, *Devarim*, 206; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 8, 122-124, 155-157, 159-160, 187, 250, 317, 351; Meral, “Orta Çağ Yahudi Dünyasında İslam Algısı”, 77.

⁸² Abdüsselâm el-Mühtedî hakkında bk. Fuat Aydın, “Bir Endülüs Yahudisinden Osmanlı Başdefterdârlığına: Abdüsselâm el-Mühtedî el-Muhammedî ve Risâletü'l-Hâdiye’si Üzerine Bir Araştırma”, *Oksident*, 2/2 (2020): 146; Hatice Dağhan, *Abdülhak el-İslâmî’nin el-Husâmu’l-Memâdûd fi’r-Redd ale’l-Yehûd İsimli Reddiyesinin Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 25-26.

⁸³ Rahmetullah el-Hindî hakkında bk. Mustafa Göregen, “İslam-Yahudi Polemiği Bağlamında Rahmetullah el-Hindî’nin Yahudi Kutsal Kitabının Tahrîfi Meselesine Bakışının Değerlendirmesi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2015): 205-219.

⁸⁴ Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî*, 62.

⁸⁵ Tesniye 33:2.

Ehli Kitab'ın âlimlerinin Faran'ın İsmail'in ailesinin ikamet yeri olduğunda şüphe etmediğini ve onların Faran'ı Şam ile ilişkilendirmelerinin iftira ve tahrîflerinden biri olduğunu savunmuş ve Tevrat'ın bir cümlesini de delil getirmiştir.⁸⁶

İbn Kayyim'in Tevrat'ın tahrîfi konusunda zikrettiği misallerden biri de Çıkış 32:1-6 cümleleridir. Bu kısımda Harun'un İsrailoğulları'na altın buzağıyı yaptığı açıklanmaktadır. Bu, eğer Yahudilerin Tevrat'a yaptıkları ziyadelerinden ve iftiralarından değilse, İsrailoğulları için buzağıyı yapan kişinin adının Harun olduğunu ve onun Sâmirî'nin ismi olduğunu, ancak buzağıyı yapan Harun (Sâmirî) ile Musa'nın kardeşi Harun'un farklı kişiler olduğunu iddia etmiştir.⁸⁷

İbn Kayyim'in tercümesine göre Tevrat'ta "Allah, yeryüzünde insanların fesadının arttığını gördü, bu yüzden yarattıklarına pişman oldu ve "Ben yeryüzünde yaratılan insana, haşarata ve gökyüzündeki kuşlara gideceğim. Çünkü onu yarattığıma çok pişmanım." dedi." yazılmıştır. İbn Kayyim, söz konusu cümlelerin tahrîf edildiğini, bu cümlelerde iftiracıların ve zalimlerin Allah hakkında bazı iftiralar attıklarını savunmuş ve Allah'ın bunlardan çok münezzehtir.⁸⁸

İbn Kayyim Tevrat'ın "[Bir adam] Yakup'la güreşti ve Yakup onu yere vurdu..." cümlelerini muhtasar olarak nakletmiş ve Allah'ın burada anlatılanlardan, insanla güreşmekten çok yüce ve münezzehtir.⁸⁹

İbn Kayyim'in tahrîf konusunda Tevrat'tan verdiği bir başka misal Tekvin 2:1-3 cümleleridir. O, Yahudilerin Allah'a ve onun nebilerine çok büyük isnatlarla iftira ve ithamlarda bulunduğunu, Allah'ın yedinci gün

⁸⁶ Tekvin 21:21; Farsi, *Bereşit*, 129; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 123-125.

⁸⁷ Çıkış 32:1-6, 24; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 243.

⁸⁸ Tekvin 6:5-7; Farsi, *Bereşit*, 84-85; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 243, 246.

⁸⁹ Tekvin 32:24-29; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 243. Modern Yahudi çevirisiyle Kitab-ı Mukaddes çevirisi arasında farklılık görülmektedir. Bk. Farsi, *Bereşit*, 176.

dinlendiğini⁹⁰ öne süren Yahudilerin iddiasını yalanladığını⁹¹ ve onların yalanlarını Hz. Muhammed'e bir âyetle bildirdiğini söylemiştir.⁹²

Yahudilerin dualarında da dini tahrîf ettiklerine dair önemli deliller bulunmaktadır.⁹³ İbn Kayyim'in Mağribî'den naklettiğine göre, Yahudiler her sene Muharrem'in ilk on günü dualarında şöyle söylemektedirler: “*Ey Rabbimiz ve babalarımızın Rabbi, bütün yer halkının üzerinde hâkim ol; böylece her pay sahibi şöyle desin: (Allah, İsrail'in Rabbi, hüküm sürer ve hükümdarlığı herkesin üzerindedir.)*”⁹⁴ “*Mülk (hâkimiyet) Allah'ın olacak ve bu günde Allah*

⁹⁰ Tevrat çevirisi “Allah... istirahat etti.” yerine “Tanrı yapmış olduğu tüm işini bıraktı.” (Tekvin 2:1-3); “...yedinci günde ise dinlenmiştir.” (Çıkış 20:11); “...Tanrı'nın gökleri ve yeryüzünü altı günde yaptığına, yedinci günde ise işi bırakıp dinlendiğine dair ebedi bir işarettir.” (Çıkış 31:17) şeklindedir ve Kitab-ı Mukaddes'in şu çevirisinden farklıdır: “Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti...” İngilizce çeviri ise “He rested on the seventh day.” şeklindedir. Farsi, *Bereşit*, 73; Farsi, *Şemot*, 109, 162; *Kitabı Mukaddes*, 2; Rabbânî literatürde Tanrı'nın yedinci gün Şabat'ta dinlenmesi hakkında bk. Talmud Bavli (TB), Megillah, 9a; TB, Roş Haşana, 31a; Talmud Yeruşalmi (TY), Megillah, 1:9; TY, Sefer Torah, 1:9; TY, Soferim, 1:8; Midraş Tanhuma, Bereşit, 2:1; 10:9; Adin Even-Israel Steinsaltz, “Megillah 9b”, *Talmud Bavli, The William Davidson Talmud*, erişim: 01.12.2022; Heinrich W. Guggenheimer (ed.), *The Jerusalem Talmud Second Order: Moed Tractates Ta'anot, Megillah, Hagigah and Mo'ed Qatan (Maşqin)*, çev. Heinrich W. Guggenheimer (Berlin: Walter De Gruyter, 2015), 250; H. Freedman & Maurice Simon (çev.), *Midraş Rabbah: Genesis I* (Londra: Soncino Press, 1939), 78-79, 86; Hayyim Nahman Bialik & Yehoshua Hana Ravnitzky (ed.), *The Book of Legends Sefer Ha-Aggadah: Legends from the Talmud and Midrash*, çev. William G. Braude, First American Edition (New York: Schocken Books, 1992), 450, 549; Adin Even-Israel Steinsaltz, “Rosh Hashanah 31a”, *Talmud Bavli, The William Davidson Talmud*, erişim: 01.12.2022; Samuel A. Berman (çev.), *Midraş Tanhuma-Yelammedenu: An English Translation of Genesis and Exodus* (Hoboken, NJ: KTAV Publishing House, 1996), 8-9, 341, 619; Araha Cohen (çev.), “Tractate Soferim 1:8”, *The Minor Tractates of the Talmud*, erişim: 01.12.2022.

⁹¹ İmam İbn Kayyim el-Cevziyye, *İbn Kayyim Tefsiri (Bedâiu't-Tefsîr)*, Derleyen: Yusrî es-Seyyid Muhammed, çev. Harun Ögmüş & Halil Aldemir (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2011), 3: 25, 34. İslâmî kaynaklarda bir Yahudi'nin Hz. Muhammed'e “Allah Teâla gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra dinlenmeye çekildi.” dediği ve bu sözün de onu çok üzdüğü, bunun üzerine Kâf suresinin 38. âyetinin indirildiği nakledilmektedir.

⁹² “Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.” Kâf, 50/38; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 245.

⁹³ Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî*, 85.

⁹⁴ *Şmone Esre* de denilen *Amida* duasının Roş Haşana için bir bölümünden. Çeviri şöyledir: “Rab tahtını göklere kurdu ve O'nun krallığı herkes üzerinde hâkimdir.” (Mezmurlar 103:19). *Amida*, Yahudilikte günde üç defa *minyan* yani on Yahudi erkekten oluşan bir cemaatle, *minyan* olmazsa da yüzler Aron Hakodeşe dönük, ayakta ve ayaklar bitişik şekilde *Şahrît* (sabah), *Minha* (ikindi) ve *Arvit/Ma'ariv* (akşam) ibadetlerinde, Şabat, bayram, Roş Hodeş'teki *Musaf* ve Yom Kipur'daki *Neila'* da da dualar okunur ve konuşulmaz. On sekiz beraha'dan/duadan oluşan *Amida*'ya bir beraha daha eklenmiştir. *Amida* öncesi geleneksel olarak öne, daha

bir ve onun ismi bir olacak.”⁹⁵ İbn Kayyim Mezmurlar 44:23. cümlesini nakledip çevirmiş ve Yahudilerin ibadetlerinde bazı dualarında “*Uyan, neden uyuyorsun ey Rab, uykundan uyan (kalk)!**” dediklerini belirtmiştir. Yahudilerin büyülenmek ve korunmak için Allah’ı bununla övüyorlarmış ve sanki sâlih kimselermiş gibi bu çirkin münacatla utanmayarak ona dua etmeye cüret ettiklerini belirtmiştir.⁹⁶

Yahudilerin dinlerini tahrîf konusunda İbn Kayyim’in Mağribî’den naklettiği bu dua örnekleri diğer İslâmî polemiklerde neredeyse hiç görülmemektedir. *Hızâne* kavramıyla Yahudilikteki litürjik *piyutim*⁹⁷ geleneğinden bahseden yalnızca İbn Kayyim’dir. Kuvvetle muhtemel Mağribî’nin *İfhâmu’l-Yehûd*’undan faydalanmış, dua metinlerinin tamamını değil, bazı parçalarını kullanmıştır.⁹⁸ Yahudilerin günlük dualarında okudukları bu tür dualardan ve yalanlardan Allah’ın, Musa’nın ve İsrailoğulları’nın duasının kesinlikle beri olduğunu, bunun her akıl sahibi tarafından bilindiği gibi Tevrat’ın da muhal olan şeylerden ve hilelerden beri olduğunu savunmuş ve Yahudileri dualarında dinlerini tahrîf etmeleri nedeniyle eleştirmiştir.⁹⁹

İbn Kayyim tahrîf konusunda Çıkış 24:9; Tekvin 6:5-6; 8:20-22 ve I. Samuel 15:11 cümlelerini da nakletmiş ve bunların Yahudilerin Allah ve Tevrat hakkındaki yalan ve iftiralarından olduğunu öne sürmüştür.¹⁰⁰ Mağribî’den naklen Tanah’ın bu cümlelerinde Tanrı’nın antropomorfik sıfatlarla tasvir edildiğine dikkat çekmiş, Yahudilerin Tevrat’ı tağyir etmek ve bozmak niyetinde olduklarını söylememiş, ancak Tevrat’ta Musa

sonra geriye doğru üç adım atılır, bittiğinde de aynı şekilde sola, sağa ve öne doğru üç kez eğilir. Bu, kişinin Tanrı’nın tahtına yaklaşmasını ve sonra ayrılmasını temsil eder. Amida hakkında bk. Yusuf Besalel, “Amida”, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 2001), 1: 61-62; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 204-205; Gürkan, *Yahudilik*, 156.

⁹⁵ Mezmurlar 47:2-3.

⁹⁶ Kitab-ı Mukaddes çevirisi “Uyan, niçin uyuyorsun, ya Rab? Kalk bizi ebediyen bırakma.” şeklindedir (Mezmurlar 44:23); İbn Kayyim, *Hidâyetü’l-Hayârâ*, 245, 305.

⁹⁷ *Piyut* çoğulu *piyutim* düzenli Yahudi ibadetlerini oluşturan ve yalnızca Yahudi erkeklerin tilavet etmeleri gereken duaların (*tefilot*) temel kısmı Tevrat pasajlarıyla Tehilim kitabından, mecburi olmayan kısmı ise Yahudi dinî tarihi boyunca muhtelif Yahudi uleması ve mistikler tarafından yazılıp derlenen, kutsama ve şükür belirten dinî karakterli şiirlerdir. Bk. Gürkan, *Yahudilik*, 156.

⁹⁸ İbn Kayyim, *Hidâyetü’l-Hayârâ*, 245, 249, 260-261, 305, 318-319; el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 106; Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî*, 86-87.

⁹⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü’l-Hayârâ*, 245, 249-250, 260-261, 305; Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî*, 86.

¹⁰⁰ I. Samuel 15:11; İbn Kayyim, *Hidâyetü’l-Hayârâ*, 246.

yasasına aykırı bu antropomorfik özelliklerin Tanrı'ya atfedilmesinin doğru olmayacağını savunmuştur.¹⁰¹

İbn Kayyim'in Mağribî'den naklettiğine göre, Yahudi fakihlerinin Tevrat'ın Çıkış 22:30 cümlesi ve onun yorumunda yaptıkları bir diğer tahrîf, Tevrat tarafından yemeleri yasaklanan *trefa*'nın kapsamını haddinden fazla genişletip *Hilkat Şehita* kitabını oluşturmalarıdır.¹⁰² Tevrat'ta "...*Kırda [yırtıcı bir hayvan tarafından] parçalanmış et yemeyin, köpeğe atın onu.*"¹⁰³ denilmektedir. Tevrat'ın bu hükmü, ete karşı şiddetli istekleri olan İsrailoğulları'na Tih sahrasında iken vahyolunmuş ve av hayvanları ile ölü hayvanların etlerini yemeleri yasaklanmıştır. Sonra Yahudi âlimleri hayvanın ciğeri konusunda ihtilaf etmiş; bu kitapta, hayvanın ciğerini havayla doluncaya kadar şişirmeyi ve bir delikten havanın çıkıp çıkmadığını gözlemlemeyi emretmiş, eğer hava çıkıyorsa onu yemeyi yasaklamışlardır. Yine hayvan kesen *şohet*'in,¹⁰⁴ hayvanın karnına elini sokup parmaklarıyla kontrol etmesini emretmişlerdir. Şayet o, hayvanın kalbini sırtına veya başka bir tarafa yapışık bulursa, yapışıklık kıl gibi ince bir damar da olsa, hayvanı *trefa*, yani *necis* ve *haram* sayıp yememiş, bu kurallara uyan hayvanları ise *dahya*, yani *temiz* kabul etmişlerdir.

İbn Kayyim'e göre fakihler, *trefa*'yı¹⁰⁵ yasaklayan Çıkış 22:30 cümlesine "bir hayvan keserseniz ve o hayvan bu Halaha şartlarına uygun değilse, onu yemeyin, bilakis onu Yahudi olmayan milletlere satın"; "...*köpeğe atın onu.*" cümlesine ise "kim sizin dininizden değilse o köpektir, onu sadece bedeli karşılığında besleyiniz" şeklinde bir mana yükleyerek te'vilde tahrîf yapmışlardır. O, Yahudilerin Allah'a, Tevrat'a ve Musa'ya karşı yaptığı bu tahrîf ve yalanları düşünmek gerektiğini; Allah'ın, Yahudileri bu tahrim konusunda Hz. Muhammed'in diliyle Kur'an'da yalanladığını belirtmiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 246-247.

¹⁰² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 307-310.

¹⁰³ Çıkış 22:30-31; Farsi, *Şemot*, 123.

¹⁰⁴ Yusuf Besalel, "Trefa", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 2002), 3: 746.

¹⁰⁵ *Trefa* Tevrat'ta zikredilen, Yahudi geleneğinde mekruh sayılan, kişinin bedenine ve ruhuna zarar vermesinden dolayı yasaklanan gıdalardır. Halaha'ya göre *trefa*'da ritüel kirlilik yoktur, *nevela*'da ise ritüel kirlilik mevcuttur. Ayrıca bir başka husus halahik *trefa* tanımının katı bir tanımlama çerçevesinde kullanılmasının doğru olmadığı da belirtilmektedir. Bk. Besalel, "Trefa", 746.

¹⁰⁶ Nahl, 16/114-115. Bk. el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 133-136; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 309-310; Taş, *Samuel b. Yahya el-Mağribî*, 80-81.

Tevrat'ın tahrîfi İbn Kayyim'in temel iddialarından biridir. Ona göre, Yahudiler kasten Tevrat'ı tahrîf ve ifsat etmeye çalışmasalar da¹⁰⁷ birtakım sebepler Tevrat'ın tebdil edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbn Kayyim'in Mağribî'den naklettiğine göre Tevrat indirildikten sonra Hz. Musa onu İsrailoğulları'ndan korumuş ve onun te'vilinde ihtilafa düşerek fırkalara bölünmeleri korkusuyla onların arasında Tevrat'ı yaymamış ve yalnızca kendi aşireti Leviğulları'na vermiş ve onlar da Tevrat'ı başkalarından korumuşlardı. Harunoğulları'nın her biri Tevrat'ın hepsini değil, onun bir suresini ezberleyerek ekserisini hıfz etmişlerdi. Ancak Bâbil kralı Buhtunnassar Beyt-i Makdis'i istila ettiği gün onları topyekûn öldürmüş ve mabetlerini de yakmıştır. Bu tür olayların etkisiyle Tevrat kaybolmuştur.¹⁰⁸ İbn Kayyim Tevrat'ın kaybolması ve Yahudilerin devletlerinin yok olup birliğinin dağılması üzerine Ezrâ'nın ve kohenlerin Tevrat'tan ezberledikleri bölümleri cem etmek suretiyle halen Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ı düzenlediğini, hakikatte içinde Allah'ın Hz. Musa'ya indirdiği Tevrat veya Tevrat'ın ekserisi olsa bile bu Tevrat'ın *Ezrâ'nın kitabı* olduğunu, kitabı toplaması caiz olmayan ve cahil bir adam olan Ezrâ'nın topladığı bu kitabı Yahudilerin Allah'a nispet ettiklerini öne sürmüştür.¹⁰⁹

4.b) Hristiyan Kutsal Kitabı Kitab-ı Mukaddes'in Tahrîfi

İbn Kayyim polemiginde, Hıristiyanlıktan bahsederken sapıtmış olan ümmetin dini (*dînü'l-ümmeti'd-dâllîn*), Mesih'in dini (*ed-dînü'n-Nasrâniyye, dînü'n-Nasârâ, dînü'l-Mesîh*), Hıristiyanlarla ilgili teslis ehli (*el-müsellise*), Mesih'e tabi olanlar (*etbâu'l-Mesîh, ashâbu'l-Mesîh*), Nasrânîler (*en-Nasârâ*), haça tapanlar (*salîb, ubbâdu's-salîb*), sapkınlar (*dâllîn*) ve sapıtmış olan ümmet (*ümmetü'd-dalâl*) kavramlarını kullanmıştır.¹¹⁰

İbn Kayyim Eski Ahit ve Yeni Ahit de denilen Hıristiyanlığın kanonik kutsal kitapları Tevrat, Zebur ve İnciller, bunların kanonizasyonu ve Hıristiyanlık tarihiyle ilgili önemli malumatlar vermiştir. Hıristiyanların Tevrat'ın bazı ahkâmını tağyir ettiklerini, sonra bu tebdil ve tağyir edilmiş

¹⁰⁷ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 248.

¹⁰⁸ el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 93-96, 98; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 246-248.

¹⁰⁹ el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 98; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 248.

¹¹⁰ Hıristiyanlara yönelik eleştiriler hakkında bk. Fâtiha, 1/7; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 14-16, 38, 48-54, 83-84, 101, 109, 112-120, 123-124, 127-154, 217, 239, 241, 252-260, 262-263, 277-278, 298-299, 319-371, 380-427; İbn Kayyim'in Hıristiyanlığa yönelik tutumu ve eleştirileri hakkındaki bir çalışma için ayrıca bk. Schlosser, "İbn Qayyim al-Jawziyya's Attitude Toward Christianity in *Hidâyat al-hayârâ fî ajwibat al-yahûd wal-naşârâ*", 422-458.

Tevrat'ın yayıldığını, Hıristiyanların ondan başkasını tanımadıklarını ve otantik nüshaların tamamen terk edildiğini belirtmiştir.¹¹¹

İbn Kayyim Hıristiyanların ellerindeki Tevrat nüshalarının dünyanın çeşitli yerlerinde muhteva itibariyle aynı olduğu şeklindeki iddialarının en büyük iftira ve yalanlardan biri olduğunu söyler. Çünkü ona göre dünyanın muhtelif yerlerindeki Tevrat ve İnciller aynı değildir. Kaldı ki İnciller de birbirlerine muhalif unsurlar içermektedir. Bu durum o kadar açıktır ki Tevrat, Zebur ve İnciller'in nüshaları üzerinde araştırma yapılması durumunda bu nüshalarda tebdil ve tağyir cihetinden çok sayıda tahrîf, ekleme, farklılık, noksan ve tenakuzların bulunduğu anlaşılacaktır. İşte bu yüzden İbn Kayyim konunun uzmanı âlimlerce bu kitaplarda tahriflerin ve çelişkilerin bulunduğu kesinlikle bilindiğini savunmuştur.¹¹² Tevrat, Mezmurlar ve İnciller'deki bu bozukluk veya büyük değişiklik, onda bir tağyirin kesinlikle meydana geldiğini, bunun Allah'ın nezdinden olamayacağına tanıklık ettiğini ve Kitab-ı Mukaddes'in içindeki tüm büyük değişikliklerin Allah'tan başka biri tarafından yapıldığını gösterdiğini iddia etmiştir.¹¹³

Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dan müteşekkil dört İncil'in dört farklı müellif tarafından telif edilmesi sebebiyle¹¹⁴ İnciller'de tebdil ve tahrifin bulunduğu ve bunun inkâr edilemeyeceğini, İnciller'in uzun kanonizasyon sürecinin onlarda tezat ve tutarsızlıklarla sonuçlandığını ileri sürmüştür.¹¹⁵ İncil nüshalarının birbirlerine muhalif olduğunu ve çelişkiler içerdiğini söyleyerek onlardaki tenakuz ve tezatları dikkat çekmiştir.¹¹⁶ İbn Kayyim'e göre Mesih'in refinden dokuz sene sonra Mesih'in talebesi Matta İncili'ni İbranice olarak yazmıştır. Mesih'in refinden otuz üç sene sonra Şem'un'un talebesi Markos İncili'ni Grekçe bir diğer rivayete göre İbranice yazmıştır. Şem'un onu telif etmiş, sonra da onun ismi evvelinden silinmiş ve Markos'un talebesine nispet edilmiştir.¹¹⁷ Havarilerin reisi Petrus, Markos İncili'ni Grekçe yazmış ve bu İncil ona nispet edilmiştir.¹¹⁸ Şem'un'un talebesi Antakyalı tabip Luka, Markos'un telifinden sonra İncil'ini¹¹⁹ Rumların büyüklerinden Teofilos'a (ö. 182 veya

¹¹¹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 117.

¹¹² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 112-114, 117-259.

¹¹³ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 259.

¹¹⁴ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 241, 388.

¹¹⁵ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 241.

¹¹⁶ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 112.

¹¹⁷ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 113, 388.

¹¹⁸ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 388.

¹¹⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 113.

183)¹²⁰ hitaben Rumca olarak yazdığı gibi *Elçilerin İşleri*'ni de yazmıştır.¹²¹ İsa'nın talebesi Yuhanna onun ref'inden altmış küsur sene sonra İncil'ini Grekçe yazmıştır.¹²² İbn Kayyim'in İnciller'in kanonizasyonu hakkında verdiği bilgilerin ve yaptığı tespitlerin Patristik literatürdeki ve Dinler Tarihi ile ilgili eserlerdeki bilgilerle -tam olmasa da- örtüştüğü görülmektedir.¹²³

İbn Kayyim'in İnciller'le ilgili Patristik literatürdeki bazı rivayetlerden de haberdar olduğu anlaşılmaktadır. O, çarmıha gerilen kişinin Hz. İsa'dan başkası olduğunu, Hz. İsa'yı öldürmek ve çarmıha germek için halkın ve askerlerin toplandığını, ancak Allah'ın Hz. İsa'yı bundan koruduğunu, Yahudilerin ona hakaret ettiğini, Allah'ın Hz. İsa'yı başkasına benzettiğini ve böylece onu çarmıha gerip öldürdüklerini belirtmiştir.¹²⁴ Çarmıha gerilmesi (*Kıssatü Salb*), bu esnada yaşadıkları, öldükten üç gün sonra kabirden dirilmesine ilişkin rivayetlerin Hz. İsa'ya vahyedilen İnciller'de olamayacağını söylemiştir. Mesih'le ilgili gelen diğer rivayetlerin de gerçekte Hıristiyan din bilginlerinin sözleri olduğunu ve burada amaçlarının, Havarilerin sözlerini İncil'e karıştırmak ve hepsini İncil olarak isimlendirmek olduğunu söyleyerek İnciller'de vahye dayanmayan bu tür çelişkili rivayetlerin bulunmasını eleştirmiştir.¹²⁵

İbn Kayyim Yuhanna İncili'nde (7:28-29) İsa Mesih'in Yahudilere hitaben söylediği şu cümlelere de dikkat çekmiştir:¹²⁶ "*Kendiliğimden gelmedim. Fakat beni gönderen Hak'tır, siz onu bilmiyorsunuz... Ben onu en iyi bilirim, siz onu bilmiyorsunuz. Çünkü ondanım ve o beni gönderdi.*". Teslis ehli Hıristiyanlar İsa'nın "*Çünkü ondanım*" sözünü yorumlamak suretiyle onun gerçek Tanrı olduğunu (*İlâhün hakkun min ilâhin hakkin*) iddia etmişlerdir. İbn Kayyim Hıristiyanların bu cümleyi yanlış yorumlamak suretiyle *te'vîlî tahrîf* yaptıklarını, onların bu iddialarının muhal, sarih yalan ve batıl

¹²⁰ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 155; Xavier Jacob, *İsa Kimdir? İncil'e Göre*, 2.b. (İstanbul: Ohan Basımevi, 1992), 167-168.

¹²¹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 388.

¹²² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 113.

¹²³ "İncil Nasıl Yazıldı, Günümüze Nasıl Ulaştı?", *The New Testament The New King James Version - İncil*, 2.b. (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000), 331-334; Günay Tümer & Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 3.b. (Ankara: Ocak Yayınları, 1997), 285-291; Eroğlu, "Hıristiyanlık", 152-155.

¹²⁴ İbn Kayyim çarmıha gerilen kişinin ismini zikretmemiştir. Çarmıha gerilen kişinin Yahuda İşkariyot olduğu ifade edilmektedir. Çarmıh konusunda bk. Yuhanna 27; Matta, 26:37-38; 27:46; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 48; Tümer & Küçük, *Dinler Tarihi*, 272-273, 279.

¹²⁵ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 48, 112.

¹²⁶ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 339.

olduğunu, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu savunmuştur. O, Hıristiyan teolojisindeki Baba (*Allah*), Oğul (*Allah'ın Oğlu İsa, İbnullah*)¹²⁷ ve Kutsal Ruh'tan oluşan teslis doktrininde İsa'nın *Allah* ve *Allah'ın Oğlu* olduğu şeklindeki Hıristiyan ulûhiyyet anlayışlarını ve günahlarından kurtulması için İsa'nın kendisini feda ettiği inancını reddetmiştir. Hz. İsa'nın gayesinin Allah'tan aldıklarını tebliğ etmek olduğunu, kendisinin ne *ilah* ne de *Allah'ın Oğlu* olduğunu söylediğini belirtmiş ve I. İznik Konsili'nde (MS 325)¹²⁸ kabul edilen Kredo'daki bu formüle karşı çıkmıştır.¹²⁹ Hz. İsa'nın kendisini bir beşer ve nebi olarak tanıttığını, dolayısıyla teslis dogmasının yanlışlığını vurgulamış ve onun beşer oluşunu Tanah, Yeni Ahit ve Kur'an'a dayanarak ortaya koymaya çalışmıştır.¹³⁰

İbn Kayyim'in İnciller'deki çelişkiler konusunda zikrettiği delillerden biri de Yuhanna, 1:19-23 cümleleridir. O, Yahudi yetkililerin Yahya'ya kim olduğunu sormak üzere Levilileri ve kohenleri Yeruşalim'den gönderdiklerinde kendisine Mesih ya da İlyas olup olmadığını sorduklarını ve Yahya'nın ne Mesih ne de İlyas olduğunu söylediğini, "Sen nebi misin?" sorusuna "Hayır" dediğini, bu kez kendisinin kim olduğunu sorduklarında Yahya'nın "Çölde haykıranın sesiyim ben"¹³¹ dediğini nakletmiştir. Söz konusu cümlelerde geçen Yahya nebinin kendi nübüvvetini inkâr etmesinin caiz olmadığını ve Yahya'ya yalan nispet edildiğini iddia etmiştir.¹³²

İbn Kayyim'in tahrîf konusunda zikrettiği önemli delillerden biri de İnciller'deki *Faraklit/Paraklit* ifadesidir.¹³³ Klasik İslâm âlimleri içinde İbn

¹²⁷ Hıristiyanlıkta ve İslâm'da *İbnullah* kavramı hakkında bk. Ali Binol, "Hz. İsa'ya Nispet Edilen 'İbnullah/Allah'ın Oğlu' Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/76 (Şubat 2021): 740-754.

¹²⁸ Kilise tarihindeki ilk ekümenik konsil olan I. İznik Konsili hakkında bk. Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 5-9. Ayrıca İslâmî literatürde I. İznik Konsili hakkında bilgi için bk. İsmail Taşpınar, "I. İznik Konsili (325) ve İslâm Kaynaklarındaki Yeri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (Ocak 2014): 23-44.

¹²⁹ Hıristiyanlıktaki teslis akidesine yönelik eleştiriler için bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 319-327, 330-336, 338-339, 341-347, 350, 355, 358-365, 367-371, 376-377, 380, 384.

¹³⁰ İbn Kayyim'in Hz. İsa'nın kul ve resul olması hakkında naklettiği cümleler şunlardır: İşaya 11:1-2; Habakkuk 3:5; Matta 23:9, 11; Markos 10:17-22; Luka 4:18; Yuhanna 5:30, 36-37; 7:16-19, 28-29; 8:40-44; 11:42-43; 17:1-5; 20:17; Mâide 5/75; En'âm 6/3; A'râf 7/67; Nahl 16/60; Beyyine 98/2. Bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 330-351, 353-361, 363-364, 367-368.

¹³¹ Yuhanna 1:19-23.

¹³² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 258-259.

¹³³ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 130 vd., 196.

Kayyim bu ifadeyi en detaylı şekilde inceleyerek¹³⁴ tahlil etmiştir. O, *tebşîrât* konusunda Yuhanna İncil'i'nden 14:16, 26, 15:26 ve 16:7, 13¹³⁵ cümlelerini nakletmiştir. Ona göre Hıristiyanlar Hz. İsa'dan sonra gönderilecek peygamberin adı/sıfatı olarak İnciller'deki *Faraklit* isminin manasını "Tesellici", "Yardımcı", "Rûhu'l-Kudûs/Kutsal Ruh" ve "Rûhu'l-Hak/Hakikat/Gerçeğin Ruhu"na¹³⁶ hamletmek ve çevirmek suretiyle *manevî ve te'vîlî tahrîf* etmişlerdir. O, bahse konu *Faraklit*'in Hz. Muhammed olduğunu ve *Ahmed* manasına geldiğini, Ahmed isminin Kur'an'da geçtiğini¹³⁷ ve Hz. İsa'nın Hz. Muhammed hakkında Kur'an'ın haber verdiği sırrın bu suretle ortaya çıktığını savunmuştur.¹³⁸

İbn Kayyim Hıristiyanların Tevrat'taki ve İnciller'deki *tebşîrâtı* ve peygamberlikleri Mesih'e hamlederek yalan uydurduklarını, bununla birlikte Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde hâlâ sarîh olarak *tebşîrâtın* bir kısmının bulunduğuna şüphe olmadığını, bir kısmını Hz. Muhammed'e hamletmenin mümkün olmadığını, ancak bir kısmı için ise mümkün olduğunu savunmuştur. Hıristiyanların Mesih'in zikrettiği *tebşîrâtın* hepsini Havarilere hamlettiklerini, kendilerine uygulanması muhal olan bir şey geldiğinde onu tahrîf ettiklerini veya "Onunla kastedilen zatın kim olduğunu bilmiyoruz?" şeklinde iddiada bulduklarını söylemiştir. *Tebşîrâtı* tahrîf ve te'vil etmeye ve asıl kastedilenin kim olduğu konusunda yanıltmaya çalışmalarından dolayı Hıristiyanları eleştirerek onların iddialarını reddetmiştir. Onların *tebşîrâtın* çokluğundan dolayı hepsini gizleyip tebdil etmelerinin mümkün olmadığını, Allah'ın onların *tebşîrâtı* ketmetmek ve tebdil etmekten aciz olduklarını ortaya çıkardığını öne sürmüştür.¹³⁹

İbn Kayyim'e göre Hıristiyanlar İnciller'de geçen *Faraklit*'in manası konusunda ihtilaf etmişler ve çeşitli iddialar ileri sürmüşlerdir. Hıristiyanların bir kısmı *Faraklit*'in Havarilere inen Rûhu'l-Kudûs; bir kısmı

¹³⁴ Hidayet Işık, "Müslüman Bilginlere Göre Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Ocak 2012): 19.

¹³⁵ İbn Kayyim, Yuhanna 15:26'yı da kullanmıştır fakat tercümesi farklıdır ve Kitab-ı Mukaddes'te geçen "Babadan çıkan" ifadesi onun tercümesinde yoktur. Bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 127-128.

¹³⁶ Hıristiyanlarca İnciller'in çevirilerinde *Faraklit* ismine hamledilen çeşitli manalar hakkında bk. Yuhanna 14:16, 26; 15:26; 16:7, 13; Yuhanna'nın Birinci Mektubu 4:6; *The New Testament The New King James Version - İncil*, 2.b. (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000), 118-120, 276.

¹³⁷ "Hani, Meryem oğlu İsa, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, benden sonra gelecek, Ahmed isminde bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim" demişti." (Saff, 61/6).

¹³⁸ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 142.

¹³⁹ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 238-240.

Havarilere semadan inen “ateşli diller” (*el-elsinü'n-nâriyye*); bir kısmı ise Mesih'in çarmıha gerildikten sonra öldüğü ve kabrinden kalkıp kırk gün sonra geldiği için Mesih'in kendisi olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer bir kısmı da cümlelerdeki Faraklit ile neyin kastedildiğinin bilinemediğini ve kendileri için Faraklit'in manasının da gerçekleşmediğini iddia etmişlerdir.

İbn Kayyim Hıristiyanların bu iddialarına karşı İncillerin lafızlarını ve bağlamını iyice düşünenlerin İnciller'deki *Faraklit*'i “Rûhu'l-Hak”a hamletmek suretiyle tefsir etmenin batıl olduğunu bileceklerini, “ateşten diller” ile tefsir etmenin de Rûhu'l-Hak'tan daha batıl olduğunu, “Mesih” ile tefsir etmenin ise bu iki görüşten daha batıl olduğunu, zira Rûhu'l-Kudüs'ün Mesih'ten önce ve sonra nebilere ve sâlihler indirdiğini ve bu vasıflarla tanımlanmadığını ileri sürmüştür. İslâmî delilleri zikrederek Faraklit'ten kastedilenin Mesih tarafından geleceği haber verilen ve ondan sonra gelen ve kendisine vahyedilenleri konuşan hakikat ruhunun Hz. Muhammed olduğunu, İnciller'deki bu müjdelerin sadece ona uygun olduğunu, Faraklit'in inkâr edilmesinin mümkün olmadığını öne sürmüştür. Onunla ilgili nassları/delilleri Hz. Muhammed'e hamletmekten Hıristiyanların akıllarının aciz kalmasından dolayı çeşitli şekillerde tahrîf ve te'viller yaptıklarını ve Faraklit'i Rûhu'l-Kudüs'e te'vil etmek, hamletmek ve yorumlamak suretiyle tebşîrât cümlelerinin lafızlarını ve anlamlarını *manevî ve te'vîlî tahrîf* ve *tebdîl* yaptıklarını savunmuştur. Hıristiyanların Faraklit konusundaki iddialarını ve Patristik yorumlarını reddetmiştir.¹⁴⁰

İbn Kayyim Hıristiyanların İsa'nın tabiat olarak tam bir ilah ve Allah'ın Oğlu olduğu iddialarına karşı Tevrat'ın bir cümlesini delil getirmiş¹⁴¹ ve onların teslis dogmasını ve iddialarını reddetmiştir.¹⁴²

“İnsanoğlu... meleklerini gönderir ve bütün kralları toplar ve onları ateş fırınına atar.” (Matta 24:30) cümlesini naklederek bu ifadenin İsa'nın rablerin Rabbi ve meleklerin Yaratıcısı olduğu anlamına gelmediğini, aksine bunun Hıristiyanların yalan ve iftiralarının en çirkinini olduğunu, Allah'ın meleklerle Mesih'i korumalarını ve desteklemelerini emrettiğini, yalan söyleyen Hıristiyanların Allah ve Mesih hakkında tahrîf yaptıklarını

¹⁴⁰ Faraklit ile ilgili görüşler ve tenkitler için bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 130-132, 133 (dipnot 1), 127-142, 144-145, 147-148, 239; İslâmî kaynaklarda Rûhu'l-Kudüs için bk. “...Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir...” (Mücâdele, 58/22); “Allah'ım onu Rûhu'l-Kudüs ile destekle.”, “Şüphesiz ki Rûhu'l-Kudüs Allah'ın nebisini müdafaa etmeye devam ettiğın müddetçe seninle beraberdir.” Buhârî, *Bed'ül-halk*, 6: 304; Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 4: 1935-1936.

¹⁴¹ Tesniye 33:2; Farsi, *Devarim*, 206.

¹⁴² İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 122-123.

ileri sürmüş ve bunu nebilere nispet etmelerinden dolayı onları eleştirmiştir.¹⁴³

İbn Kayyim'in tahrîf konusundaki delillerinden biri de "...İşte, kız gebe kalacak ve bir oğul doğuracak ve onun adını İmmanuel koyacak." (İşaya 7:14) şeklindeki Tanah cümlesidir. İbn Kayyim İbranice "İmmanuel" kelimesinin "İlahımız bizimledir", "Allah bana yeter." veya "Allah tektir." manasına geldiğini, bu cümlelerin Meryem'in âlemlerin Rabbini doğurduğunu, İsa'nın göklerin ve yeryüzünün Hâlık olduğunu göstermediğini, "bir oğul doğuracak" dediğini ve bu ifadenin İsa'nın bir beşer olduğuna ve Tanrı olmadığına delil olduğunu savunmuştur. Bir beşer (*nâsûtî tabiat*) olarak İsa'nın tabiatında ilahlığı (*lâhûtî tabiat*) zorunlu gören bazı Hıristiyanların söz konusu kelimenin manasını İsa'ya hamletmek suretiyle *manevî* ve *te'vîlî tahrîf* yaptıklarını, cümlelerin manasının "İlahımız bizimledir." değil "Allah bizimledir." (*Allâhu me'anâ*) şeklinde olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁴

"Meryem'in doğurduğu Allah'tır ve Allah'ın oğludur..." (Yuhanna 9:35) cümlesi de İbn Kayyim'in tahrîf konusunda zikrettiği bir başka delildir. İbn Kayyim Hıristiyanların bu cümlelerin lafzı ve manası konusunda ihtilaf ettiklerini, cümlelerin lafzını ve ibaresini hakiki manaya hamletmek suretiyle hem *lafzî* ve *manevî tahrîf* yaptıklarını hem de İsa'yı ilahlaştırdıklarını ileri sürmüştür. Söz konusu cümlelerin lafzının ve ibaresinin manasını hakikat manasına hamleden¹⁴⁵ Hıristiyanlar Meryem'in hakikatte ilaha/Mesih'e hamile kaldığını, onu doğurduğunu, onun annesi olduğunu, ilahın çarmıhta öldüğünü iddia etmişlerdir. Ayrıca onlar, Mesih'in hakikatte tek bir ilah, tek bir Rab, Allah'ın Oğlu, Allah'ın kelimesi olduğunu, İsa'dan başka hakikatte Allah'ın Oğlu, onun hakikatte Allah'tan başka hiçbir babasının olmadığını savunmuşlardır.¹⁴⁶

Yine İbn Kayyim, bazı Hıristiyanlar her ne kadar cümlelerin bu lafzını ve ibaresini kabul etmeseler bile, teslis ehli haça tapan Hıristiyanların inancına göre İsa'nın ne bir peygamber ne de sâlih bir kul olduğunu, bilakis Meryem'in İsa'ya hamile kalıp ilahı doğurduğunu, ilahın çarmıha gerilip öldürüldüğünü ve defnedildiğini söylemiştir.¹⁴⁷ Hıristiyanlar "Meryem ilah İsa Mesih'e hamile kalmış, ilahı doğurmuş, ilah elem çekmiş ve ölmüş." dediklerinde onların bunların hepsinin İsa'da hulûl ettiği ve Baba'nın ilaha nüzul ettiği, Oğul İsa'nın Baba'sının cevherinden tam bir ilah ve gerçek

¹⁴³ Matta, 24:30; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 358.

¹⁴⁴ İşaya, 7:14'ten muhtasar; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 363-364.

¹⁴⁵ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 332.

¹⁴⁶ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 132-133.

¹⁴⁷ Markos 15:1-46.

Tanrı (*ilâhun hakkun min ilâhin hakkın*), göklerin, yerlerin, evvelkilerin ve sonrakilerin yaratıcısı, onlara rızık veren, onları dirilten, öldüren, kabirlerden diriltilip haşredecek, hesaba çekip mükâfatlandırarak ve cezalandıracak olan, gökleri ve yerleri tedbir eden, Baba'yı bütünüyle kendi mülkünden çıkmış ve onu Oğlu İsa'ya vermiş şeklinde yorumladığını ve bu teslis inancının Hıristiyanların dinlerinin ve imanlarının bir hakikati olduğu gibi konsil babalarının ve Hıristiyanların önderlerinin de Mesih'i en iyi bilenler olduğunu kabul ettiklerini, 1. İznik Konsili'nde kabul edilen iman formülünü iman ikrarlarında ve dualarında okuduklarını belirtmiştir.¹⁴⁸

İnciller'den naklettiği pek çok delille Hz. İsa'nın beşer oluşunu ortaya koymaya çalışan İbn Kayyim, onun "*Allah benim Rabbim ve sizin Rabbiniz ve benim ilahım ve sizin ilahınızdır.*"¹⁴⁹ dediğini, bu cümlenin insanlar gibi Hz. İsa'nın da kendisinin Allah'ın kulu olduğuna ve yaratıldığına şahitlik ettiğini; Allah'a ubudiyet ve ona ihtiyaç konusunda insanlar gibi olduğunu, önceki peygamberler gibi kendisinin de mahlûkata gönderilen bir resul olduğunu söyleyerek kendisi hakkında kabul edilen ilâhlık iddiasını reddetmiştir. İsa, iddia edildiği gibi bir ilah olsaydı ne çarmıha gerilir ne de öldürülürdü. O gerçekte kendisini sadece bir beşer ve nebi olarak tanıtmıştır. Tüm İnciller, akıl ve fitrat buna şahitlik etmekte ve teslisin yanlışlığını vurgulamaktadır.¹⁵⁰

İncil'e göre İsa mabette gezinirken¹⁵¹ Yahudiler etrafını çevirip kendisine "Ne zamana kadar işini gizleyeceksin? Eğer bizim beklemekte olduğumuz Mesih isen bunu bize açıkça söyle" demişlerdir.¹⁵² İbn Kayyim onların "Eğer sen Allah veya Allah'ın Oğlu isen" demediğini, İsa'nın da bunu

¹⁴⁸ Hıristiyanlar iman ikrarlarında "İsa Allah'ın oğludur, Baba'dan doğandı (bikri ebîhi), yaratılmış değildir. O, bütün âlemleri eliyle evirip çeviren ve her şeyin yaratıcısıdır. O, ölümler ve diriler arasında Kıyamet günü hüküm versin diye tekrar gelişi için hazırdır."; dualarında ise "Ey İsa Mesih sen bize hayat verir, rızık verir, evlatlarımızı yaratır, bedenlerimizi yeniden diriltir, ölümden sonra bizi diriltir ve amellerimizin karşılığını verirsin." şeklinde dua etmektedirler. Bk. İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 333-334, 380, 382-384, 412-416, 420-423.

¹⁴⁹ "Benim Babamın ve sizin Babanızın, benim Allahımın ve sizin Allahınızın yanına çıkıyorum." (Yuhanna 20:17).

¹⁵⁰ Yuhanna 17:9; 20; Matta 23:9; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 337, 345-347.

¹⁵¹ Yuhanna 10:23.

¹⁵² İbn Kayyim'in naklettikleriyle Kitab-ı Mukaddes çevirisi farklıdır. "Ve Yahudiler etrafını alıp kendisine dediler: "Ne vakte kadar yüreğimizi tereddütte bırakacaksın? Eğer Mesih isen, bize açıkça söyle." (Yuhanna 10:24); İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 340.

iddia etmediğini, aslında hem düşmanlarının hem de kendisine tabi olanların onu anlamadığını ileri sürmüştür.¹⁵³

Mesih kendisini gönderen Allah'ın isteğini yapmak,¹⁵⁴ kelimasını söylemek¹⁵⁵ ve sadece hizmet etmek için geldiğini söylemiştir.¹⁵⁶ İbn Kayyim, bahse konu bu cümlelerin Allah'ın İsa'yı layık gördüğü yere indirdiğini ve onun görevinin Allah'ın kullarına hizmet etmek olduğunu belirtmiştir. İbn Kayyim'e göre, Hıristiyanlar Kitab-ı Mukaddes'in lafızlarındaki muhkem manaları reddetmişler ve Allah'ın haber verdiği üzere müteşâbih manalara uymak suretiyle kutsal kitaplarını ve dolayısıyla dinlerini tahrîf etmişlerdir.¹⁵⁷

Sonuç

İbn Kayyim'in *Hidâyetü'l-Hayârâ* isimli polemiki içerdiği rivayetler, Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi ve diğer bazı konuları detaylıca incelemesi sebebiyle polemik tarihinde önemli bir yere sahiptir. İbn Kayyim Kur'an, Tevrat ve İnciller'den zikrettiği önemli delillerle Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerindeki tahrîfleri, tahrîfe delalet eden farklılık ve tenakuzları açıklayarak ortaya koymaya ve Yahudilerin ve Hıristiyanların kutsal kitaplarının tebdil ve tahrîf edilmediği şeklindeki iddialarını çürütmeye çalışmış, onlara tahrîf konusunda tenkitler yöneltmiştir.

Bu çalışmanın neticesinde İbn Kayyim'in reddiyesinde Tevrat'ın ve İnciller'in tahrîf edildiği yönündeki genel İslâmî anlayışı benimsediği, kendi özel tahrîf anlayışında ise Tevrat'ın ve İnciller'in çoğunluğunun *lafzî* ve *manevî tahrîf*, *tebdil* ve *tağyîr* edildiğini savunduğu, içlerinde kutsal kitaplarda olmaması gereken ciddi tenakuz, farklılık, ziyade ve tutarsızlıklar bulunduğunu kendi kitaplarından yaptığı nakillerle gösterdiği anlaşılmıştır. İbn Kayyim'e göre Hz. Muhammed'in nübüvvetine delalet eden tebdîrât cümlelerinin çokluğu ve çeşitliliğinden dolayı Yahudiler ve Hıristiyanlar Tevrat'ta ve İnciller'de bulunan tebdîrâtı gizlemişler, bu cümlelerin manalarında fâsit te'villere gitmek suretiyle *te'vîlî tahrîf* ve tebdîrâtın manasını kendi manasının dışında uygun olmayan başka manalara hamletmek suretiyle tebdîrâta *manevî tahrîf* yapmışlardır. Tebdîrâtı izale edip yok etmeye ve onların te'vîli ile muradı

¹⁵³ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 340.

¹⁵⁴ Yuhanna 7:16-18.

¹⁵⁵ Yuhanna 5:30; İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 335.

¹⁵⁶ Matta 23:11.

¹⁵⁷ İbn Kayyim, *Hidâyetü'l-Hayârâ*, 335-336, 339-340.

konusunda muhataplarını yanıltmaya çalışmışlardır. Onlar tebşîrât cümlelerinin kutsal kitaplarında kesinlikle mevcut olmadığını iddia etmişlerdir. İbn Kayyim onların bu iddialarına karşı tebşîrâtın kutsal kitaplarında hâlâ sarîh olarak lafzen bulunduğu anlayışını savunmuş ve Tevrat ve İnciller'den tüm tebşîrât cümlelerinin silinmek suretiyle tahrîf edildiği yaklaşımını reddetmiştir.

İbn Kayyim Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin tahrîfi konusunda reddiyesinde naklettiği delillerde doğru ve genel olarak isabetli atıflar yapmıştır. Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinden sayıca geniş iktibaslar yapmasına rağmen nakillerinde cümlelerin (pasuk) ve bölümlerin (perek) numaralarını zikretmemiştir. Tevrat ve İnciller'in metinlerinin Arapça tercümelerini bazen Arapça transkripsiyonlarıyla birlikte kullanmıştır. "Arapçaya tercüme ettiğim Tevrat cümlesinde", "tercüme ettiğim Habakkuk'un kelimelerinden" ve benzeri bazı ifadelerinden onun tercümelerini, elinde bulunan ancak bizim bugün tespit edemediğimiz bazı Kitab-ı Mukaddes versiyonlarından bizzat kendisinin Arapçaya çevirdiği, İbranice ve Süryanice (Peşitta) Tevrat, Mezmurlar ve İnciller ve bu kültürler hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Çeşitli kutsal kitap nüshalarından yararlanmış; Eski Ahit ve Yeni Ahit'in Arapça tercümelerinde genellikle başarılı olmuş ve metne sadık kalmıştır. Bazen izlediği metodu gereği sistematik şekilde bazı cümleleri kısaltmış, bazen muhtasar ve farklı çeviriler yapmıştır. Kimi zaman nakillerinde ilgili cümleleri karıştırarak Habakkuk yerine Şem'un, "iki altın buzağı" (İbr. *egel hazahav*) yerine "iki altın koç" (Ar. *ez-zeheb mine'l-kebşeyn*) demek suretiyle sehven bazı hatalar yapmıştır. Onun Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarından verdiği çevirileri ve nakilleri bazı farklılıklara rağmen Hıristiyan teolojisine göre düzenlenen Kitab-ı Mukaddes çevirisine oldukça yakındır.

İbn Kayyim'in reddiyesinde başvurduğu kaynaklara bakıldığında Yahudilik bağlamında *Hilkat Şehita*, *Trefa*, *Dahya*, *Hahamîm*, *Mamzer* gibi kavramları ve bazı temel dinî konuları İbranice olarak değil Arapça transkripsiyonuyla birlikte naklettiği metinleri Yahudilikten ihtida eden Mağribî'nin *Bezlü'l-Mechûd fî İfhâmi'l-Yehûd*'undan küçük tasarruflarla geniş ölçüde aldığı, fakat bunu polemiginde belirtmediği, çeşitli konulardaki görüşlerinde, teolojik tenkitlerinde ve anlayışında Mağribî'den etkilendiği görülmektedir. Hıristiyanlık bağlamında tahrîf ve tebşîrât konusunda *Faraklit* ve diğer kavramları açıklarken İbn Teymiyye'nin *el-Cevâbü's-Sahîh limen Beddele Dîne'l-Mesîh* ve İbn Hazm'ın *Kitâbü'l-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal* adlı reddiyelerinden oldukça faydalandığı ve bunu polemiginde zikretmediği tespit edilmiştir. Hocası İbn Teymiyye'den

etkilenmiştir; fakat tahrîf konusunda ondan farklı görüşleri savunarak kendi anlayışını ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Et-Tab'atü's-Saniye, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1988.
- Adam, Baki. "Tevrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, 41: 40-45.
- Adam, Baki. "Tevrat'ın Tahrîfi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1-2 (1997): 359-404.
- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. 2. bs., İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Akmeşe, Ömer Lütfi. Ahmed b. İdris Şihabüddin el-Karâfi'nin Kitâbü'l-Ecvibeti'l-Fâhira 'Ani'l-Es'ileti'l-Fâcira'sı ve Dinler Tarihindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Aksakal, Zeynep Nermin. "Kur'ân'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Ayetleri Tahrîfi, Gizlemesi ve Ayetlerle Amel Keyfiyeti". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (Güz 2017): 73-108.
- Altuntaş, Halil & Muzaffer Şahin (çev.). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. 2. bs., Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Kayyim el-Cevziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 20: 109-123.
- Arslantaş, Nuh. *H. Muhammed Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Arslantaş, Nuh. *İslâm Dünyasında Sâmîrîler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Asi, Gulam Haydar. *İslâm'ın Diğer Dinlere Bakışı: İbn Hazm'ın Kitâbü'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal Eseri Üzerine Bir İnceleme*. Çev. İbrahim Hakan Karataş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Aydın, Fuat. "Bir Endülüs Yahudisinden Osmanlı Başdeftedârlığına: Abdüsselâm el-Mühtedî el-Muhammedî ve Risâletü'l-Hâdiye'si Üzerine Bir Araştırma". *Oksident*, 2/2 (2020): 123-164.
- Aydın, Mehmet. "Hidâyetü'l-Hayârâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17: 477.
- Aydın, Mehmet. *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Berman, Samuel A. (çev.). *Midrash Tanhuma-Yelammedenu: An English Translation of Genesis and Exodus*. Hoboken, NJ: KTAV Publishing House, 1996.
- Besalel, Yusuf. "Amida". *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 2001, 1: 61-62.
- Besalel, Yusuf. "Trefa". *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 2002, 3: 746.
- Bialik, Hayyim Nahman & Yehoshua Hana Ravnitzky (ed.). *The Book of Legends Sefer Ha-Aggadah: Legends from The Talmud and Midrash*. Çev. William G. Braude, First American Edition. New York: Schocken Books, 1992.

- Biçer, Ramazan. "Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hıristiyanlara Yaklaşımı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (Nisan 2007): 149-187.
- Binol, Ali. "Hz. İsa'ya Nispet Edilen 'İbnullah/Allah'ın Oğlu' Kavramı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/76 (Şubat 2021): 740-754.
- Bleich, J. David. *Contemporary Halakhic Problems*. 6 cilt, New York: Ktav Publishing House, Inc., 1993.
- Cohen, Araha (çev.). "Tractate Soferim 1:8". *The Minor Tractates of The Talmud*, erişim: 01.12.2022, https://www.sefaria.org/Tractate_Soferim.1.8?ven=The_Minor_Tractates_of_the_Talmud_trans._A._Cohen_London:_Soncino_Press,_1965&lang=bi&with=all&lang2=en.
- Cora, Mustafa. "Kutsal Kitapların Muharref Oluşunun Kur'ân'da Haber Verilmesi ve Tahrifin Eleştirilmesi". *Kesit Akademi Dergisi*, 7/26 (2021): 557-578.
- Dağhan, Hatice. *Abdülhak el-İslâmî'nin el-Husâmü'l-Memdüd fi'r-Redd ale'l-Yehûd İsimli Reddiyesinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Dvornik, Francis. *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*. Çev. Mehmet Aydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Hıristiyanlık". *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, 134-194.
- Farsi, Moşe (çev.). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 1. Kitap: Bereşit*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 2002.
- Farsi, Moşe (çev.). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 2. Kitap: Şemot*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 2004.
- Farsi, Moşe (çev.). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 5. Kitap: Devarim*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 2009.
- Freedman, H. & Maurice Simon (çev.). *Midrash Rabbah: Genesis I*. Londra: Soncino Press, 1939.
- Goldziher, Ignaz. "Ehli Kitaba Karşı İslâm Polemiği I". Çev. Cihad Tunç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1980): 151-169.
- Göregen, Mustafa. "İslam-Yahudi Polemiği Bağlamında Rahmetullah el-Hindî'nin Yahudi Kutsal Kitabının Tahrifi Meselesine Bakışının Değerlendirmesi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2015): 205-219.
- Guggenheimer, Heinrich W. (ed.). *The Jerusalem Talmud Second Order: Moed Tractates Ta'anot, Megillah, Hagigah and Mo'ed Qatan (Maşqin)*. Çev. Heinrich W. Guggenheimer, Berlin: Walter De Gruyter, 2015.
- Guggenheimer, Heinrich W. (ed.). *The Jerusalem Talmud Third Order: Naşim, Tractates Sotah And Nedarim*. Çev. Heinrich W. Guggenheimer, Berlin: Walter De Gruyter, 2005.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. 3. bs., Ankara: İSAM Yayınları, 2010.
- Hasanov, Eldar. "Metin Tahrifi Bağlamında İbn Hazm'ın Tevrat'ı Eleştiri Metodu Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35/2 (2008): 113-132.
- Holtzman, Livnat. "İbn Qayyim al-Jawziyyah (1292-1350)". *Essays in Arabic Literary Biography*, ed. Joseph E. Lowry & Devin Stewart, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009, 202-223.

- Hoover, Jon. "Kitâb hidâyat al-ḥayârâ fî ajwibat al-Yahûd wa-l-Naşârâ". *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, ed. David Thomas & Alex Mallett, Leiden, Boston: Brill, 2012, Volume 4 (600-1500): 996-1002.
- Hoover, Jon. "The Apologetic and Pastoral Intentions of Ibn Qayyim al-Jawziyya's Polemic against Jews and Christians". *The Muslim World*, 100 (Ekim 2010): 476-489.
- Hökelekli, Kadriye. "İbn Kayyim El-Cevziyye ve Kur'an Anlayışı". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3/2 (Ağustos 2019): 160-168.
- İmam İbn Kayyim el-Cevziyye. *İbn Kayyim Tefsiri (Bedâiu't-Tefsîr)*. Derleyen: Yusrî es-Seyyid Muhammed; çev. Harun Öğmüŝ & Halil Aldemir, 4 cilt, İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2011.
- Işık, Hidayet. "Müslüman Bilginlere Göre Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Ocak 2012): 11-25.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb. *Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Naşârâ*. Thk. Osman Cuma Dumeyriyye, Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1429.
- "İncil Nasıl Yazıldı, Günümüze Nasıl Ulaştı?". *The New Testament The New King James Version – İncil*, 2. bs., İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000, 331-334.
- Jacob, Xavier. *İsa Kimdir? İncil'e Göre*. 2. bs., İstanbul: Ohan Basımevi, 1992.
- Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit; Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2005.
- Krawietz, Birgit. "Ibn Qayyim al-Jawziyah: His Life and Works". *Mamluk Studies Review*, 10/2 (2006): 19-64.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudilikte Levirat Evlilik: Geleneğin Tutsak Ettiği Kadınlar". *Journal of Turkish Studies*, 11/17 (Fall 2016): 245-266.
- Lazarus-Yafeh, Hava. *Intertwined Worlds: Medieval Islam and Bible Criticism*. Princeton: Princeton University Press, 1992.
- al-Magribi, Samau'al. *Ifham al-Yehud Silencing The Jews*. Çev. Moshe Perlmann, New York: American Academy For Jewish Research, 1964.
- el-Mağribî, Samuel b. Yahya b. Abbas. *Yahudiliği Anlamak (Bezlu'l-Mechûd fî İfhâmi'l-Yehûd)*. Çev. Osman Cilacı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Meral, Yasin. "Orta Çağ Yahudi Dünyasında İslam Algısı". *Milel ve Nihal*, 10/1 (2013): 71-89.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.
- Mustafa, İbrahim & Hâmid Abdülkadir. *Mu'cemu'l-Vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411.
- Mutçalı, Serdar. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyü'l-Hadîs Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Önal, Recep. "Mâtürîdî'nin Yahudilerle Polemiği: Tahrîf Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri". *İslami Araştırmalar Dergisi, (İAD)*, 27/3 (2016): 333-352.
- Özen, Adem. "İslâm-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 9 (Aralık 2000): 237-256.

- Schlosser, Dominik. "İbn Qayyim al-Jawziyya's Attitude Toward Christianity in Hidāyat al-ḥayārā fi ajwibat al-yahūd wal-naṣārā". *Islamic Theology, Philosophy and Law: Debating Ibn Taymiyya and Ibn Qayyim Al-Jawziyya*, ed. Birgit Krawietz v.dğr., Berlin: De Gruyter, 2013, 422-458.
- Steinsaltz, Adin Even-Israel. "Megillah 9b". *Talmud Bavli, The William Davidson Talmud*, erişim: 01.12.2022, <https://www.sefaria.org/Megillah.9a.13?lang=bi&with=Navigation&lang2=en>.
- Steinsaltz, Adin Even-Israel. "Rosh Hashanah 31a". *Talmud Bavli, The William Davidson Talmud*, erişim: 01.12.2022, https://www.sefaria.org/Rosh_Hashanah.31a.7?ven=William_Davidson_Editon_-_English&lang=bi.
- Steinsaltz, Adin Even-Israel. "Sanhedrin 90b". *Talmud Bavli, The William Davidson Talmud*, erişim: 14.12.2022, <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.90b.16?lang=bi&with=all&lang2=en>.
- Tarakçı, Muhammet. "Tahrîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 39: 422-424.
- Taş, Fatıma Betül. *Samuel b. Yahya el-Mağribî, İfhâmu'l-Yehûd Adlı Eseri ve Reddiye Geleneğindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Taşpınar, İsmail. "I. İznik Konsili (325) ve İslâm Kaynaklarındaki Yeri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (Ocak 2014): 23-44.
- The New Testament The New King James Version - İncil*. 2. bs., İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000.
- Turan, Süleyman. "Karâfi ve Reddiyesi "Kitâbu'l-Ecvibeti'l-Fâhira 'Ani'l-Es'ileti'l-Fâcira". *Milel ve Nihal*, 4/2 (2007): 179-196.
- Tümer, Günay & Abdurrahman Küçük. *Dinler Tarihi*. 3. bs., Ankara: Ocak Yayınları, 1997.
- Yılmaz, Orhan. *İbn Kayyim el-Cevziyye (Hadis-Sünnet Anlayışı)*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.